

กรอบแนวคิดเพื่อการอธิบายและข้อค้นพบวัฒนธรรมข้าว ชาวลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช¹

รงค์ บุญสวยขวัญ

สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

จังหวัดนครศรีธรรมราช 80160

อีเมลล์: bnarong@wu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอผลการสังเคราะห์กรอบแนวคิดเพื่อการอธิบายและเสนอข้อค้นพบวัฒนธรรมข้าว ชาวลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยการศึกษาจากเอกสารงานวิจัย และเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ

พบว่า กรอบแนวคิดเพื่อการอธิบายวิถีชีวิตชาวนาหรือวัฒนธรรมชาวนาข้าวประกอบด้วย ประการแรก วัฒนธรรม ความเชื่อ ประการที่สอง เครือข่ายทางสังคม ประการที่สาม ภูมิปัญญา ความรู้ใน/และของชุมชน โดยลักษณะทั้งสามประการนี้สามารถอธิบายผ่านกรอบแนวคิดย่อย คือ สังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากร ส่วนวัฒนธรรมข้าว ชาวลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นแหล่งก่อเกิดวัฒนธรรมชาวลุ่มน้ำแห่งหนึ่งในคาบสมุทรสยามมลายู มาจากวิถีชีวิตชาวนาที่ดำเนินชีวิตจนเป็นแบบแผนแห่งชาวนาในสายน้ำรอบ 12 เดือน ก่อเกิดเป็นวัฒนธรรมชาวนา เป็นผลมาจากความขาดแคลนหรือไม่สมบูรณ์ของแต่และหอย่อมบ้าน แต่ละพื้นที่หรือลุ่มน้ำย่อย กับเงื่อนไขความมั่นคงที่มีน้อยตามสภาพอำนาจรัฐอ่อน ส่งผลให้เกิดการสร้างระบบความสัมพันธ์แบบปัจเจกบุคคล

¹ ปรับปรุงมาจากบางส่วนของงานวิจัยการสังเคราะห์ผลการวิจัย ชื่อ “ประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำปากพนัง 100 ปี กับตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจ เพื่อบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง” ชุดโครงการวิจัยกลุ่ม “ตัวชี้วัดทางสังคม: การศึกษาสถานะทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อการบริหาร จัดการลุ่มน้ำปากพนัง” ภายใต้ชุดโครงการวิจัยและพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โดยการ สนับสนุนของสำนักงาน กองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

และเครือข่ายทางสังคมเชิงอุปถัมภ์คำจุนหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลภายในและภายนอกชุมชน การครอบครองปัจจัยการผลิต นอกจากนี้ยังส่งผลให้เกิดบุคลิกภาพจำเพาะ เช่น รู้ทันคน ความอดทน ใจถึง รวมกลุ่ม มีความเป็นตัวของตัวเอง มั่นใจในตนเองสูง ค่านิยมการเรียนรู้ ถือว่าเป็นค่านิยมของปัจเจกบุคคลที่โดดเด่น จนกลายเป็นฐานค่านิยมหลักของสังคมชาวลุ่มน้ำปากพนัง โครงสร้างอำนาจในชุมชนหรือบ้าน จึงตอบโต้และมีปฏิกริยาทั้งเชิงบวกกับราชการ และเชิงลบกับราชการเสมอ

คำสำคัญ: วัฒนธรรมข้าว, ลุ่มน้ำปากพนัง

Conceptual Framework for Rice Culture Descriptions and Findings The Pak Phanang Basin, Nakhon Si Thammarat²

Rong Boonsuaykhwan

School of Liberal Arts Walailak, University,
Nakhon Si Thammarat 80160, Thailand
E-mail: bnarong@wu.ac.th

Abstract

This research aimed to present the synthesis results of conceptual framework of Rice Culture Descriptions and Findings in The Pak Phanang Basin, Nakhon Si Thammarat by studying other researches and academic document.

It was found that the conceptual framework describing the rice farmer's way of life and the rice culture were consisted of 1) culture and beliefs 2) social networking and 3) local knowledge/ wisdom. These three topics could be described into 3 sub-conceptual frameworks: social, economic and resources. For the rice culture of The Pak Panang Basin, Nakohn Si Thammarat, it was one origin of the basin cultures in Malay Peninsula resulting from the farmer's lifestyle to be the pattern of the basin farmer's lifestyle in 12 months causing the farmer's culture created from the shortage or the imperfection of each family, each area or each sub-basin including the unsecured caused by the powerless of the government. As a result, the individual relationship, and patronage relationship

² improved from the synthesis result of "The History of 100 years of Pak Panang Basin with the Soico - Economy Indicators for Pak Panang Basin Management" under the Research and Development Project for Pak Panang Basin, Walailak University supported by Thailand Research Fund (TRF)

between community members were created causing the production factors were occupied. Moreover, there were the specific personalities such as undeceivable, patient, sporting, unified, independent and confident and learning inquirable. These distinguish values were recognized as the cores values of the Pak Panang Basin. As a result, power structures of the community caused the people had both negative and positive reaction toward the government.

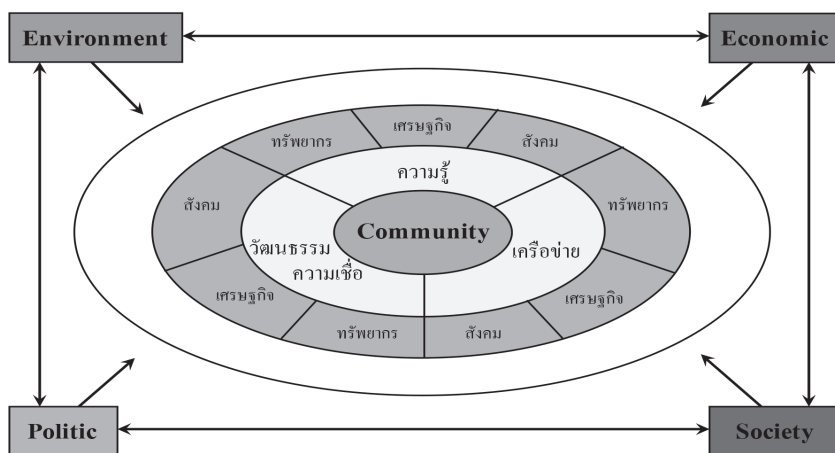
Keywords: Rice Culture, The Pak Panang Basin

บทนำ

ในสังคมชาวสยาม - มลายูหรือในภูมิภาคคาบสมุทรมตอนใต้แห่งนี้ได้พัฒนาตนเอง กลายเป็นสังคมชาวลุ่มน้ำตามเหตุผลทางกายภาพหรือตามภูมินิเวศ โดยมี “ข้าว” เป็นปัจจัยหลักทั้งการบริโภคและการดำรงชีวิตที่ก่อให้เกิดกระบวนการ กิจกรรมจนกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนและสังคมที่ต่อเนื่อง แท้จริงแล้วข้าวมีความสำคัญที่เป็นปัจจัยที่สำคัญมากอันส่งผลต่อสังคม กล่าวคือ ในอดีตนั้น กล่าวถึงข้าวในระดับบ้าน ชุมชนการเมืองหรือนครรัฐอิสระต่าง ๆ สามารถอธิบายได้ว่า “ข้าว” คือ เครื่องบ่งชี้ความมั่นคงในระดับบ้าน นครรัฐ ชุมชนการเมืองที่เป็นอิสระให้ความมั่นคง เพราะใช้เลี้ยงผู้คน กองกำลังของนครรัฐหรือชุมชนการเมือง ส่วนข้าวในระดับครอบครัวหรือครัวเรือน คือข้าวเป็นกิจกรรมสำหรับการเสริมสร้างในกระบวนการกล่อมเกลางานสังคมหลาย ๆ ด้าน ทั้งที่ข้าวเป็นเครื่องหมายความกตัญญู รู้คุณ การปกครองหรือความสัมพันธ์ของสมาชิกในบ้าน ผูกพันความอดทนและรับผิดชอบ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การเป็นสมาชิกที่ดีของบ้านและชุมชน การรวมกลุ่มทางสังคมองค์กร บทบาทของข้าวในระดับนี้มีพลังและมีความเข้มข้นในครัวเรือน บ้านหรือชุมชนโบราณ หรือสรุปว่าบทบาทของข้าวเป็นกลไก กระบวนการ กิจกรรมในการสร้างความมั่นคง ยุทธปัจจัยและความดี ความกตัญญู แต่สำหรับสถานการณ์ปัจจุบันบทบาทเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงคลี่คลายลงไปมาก โดยที่ข้าวได้เพิ่มบทบาททางเศรษฐกิจอื่นขึ้นมา แทน ยิ่งสังคมเปิดทางเศรษฐกิจในระยะกว่าศตวรรษที่ผ่านมาได้สร้างวัฒนธรรมใหม่ในบรรยากาศแห่งการแข่งขัน การแสวงหาและทำลายจึงได้กลายเป็นระยะเวลาของการสร้างให้ข้าวกลายเป็นสินค้า ส่งผลให้ครัวเรือน บ้านและชุมชนในระบบการเมืองแบบใหม่ พิจารณาข้าวเป็นเพียงแค่สินค้า ยิ่งพัฒนาสังคมที่มีพลเมืองมากขึ้น ข้าวได้กลายเป็นสินค้าเพียงแต่ยังคงดำรงวิถีของผู้คนสังคมชาวนาในอดีตให้ดำรงอยู่อย่างค่อย ๆ หลงเหลือเจือจางไปตามกาลสมัยแห่งการค้าที่เพิ่มบทบาทมากยิ่งขึ้น ดังนั้น ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การพิจารณาการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงของกลไก กระบวนการในวิถีชาวนา ข้าวจึงเป็นประเด็นที่บทความชิ้นนี้ให้ความสนใจที่จะนำเสนอโดยอธิบายผ่านชุมชนชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในภาคใต้ ในระยะเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ผลการศึกษาสังคมและเศรษฐกิจผ่านข้าว หรือเป็นความรู้เกี่ยวกับสังคมข้าว เศรษฐกิจข้าวของชาวลุ่มน้ำปากพนังอันเป็นบริบทใหญ่หล่อเลี้ยงให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจใน

พื้นที่แห่งนี้ เนื้อหาเหล่านี้จึงเป็นประเด็นเชิงวัฒนธรรมซ้ำที่พินิจพิจารณาผ่านมุมมองทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยมีกรอบแนวคิดในการจัดทำประเด็นการศึกษาประกอบด้วย ประการแรก วัฒนธรรม ความเชื่อ ประการที่สอง เครือข่าย ทางสังคม ประการที่สาม ภูมิปัญญา ความรู้ใน/และของชุมชน จากนั้นก็จะมีกรอบแนวคิดย่อยในการนำเป็นประเด็นศึกษาเพื่ออธิบาย คือ สังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากร (ดูแผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์) โดยที่ทั้งประเด็นหลักและประเด็นย่อย ๆ เหล่านี้จะศึกษาทฤษฎี แนวคิด หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาสนับสนุนหรือโต้แย้งด้วย

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์

ที่มา: ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2551

กรอบแนวคิดในการจัดทำประเด็นการศึกษาดังกล่าวนี้จะเป็นเหมือนหัวข้อหลัก หัวข้อย่อยนำเสนอในบทความชิ้นนี้ แต่ยังมีเนื้อหาสาระในสังคมขานาน่ากลุ่มน้ำปากพื้ง นอกจากนี้ยังมีประเด็นย่อยอื่น ๆ ที่เสริมเพื่อให้การอธิบายครอบคลุมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การนำเสนอผลการสังเคราะห์ในการอธิบายเชิงตีความและพรรณานาวิเคราะห์นี้อาจจะ

ปรากฏในรูปของแนวคิดเป็นนามธรรมที่เหมือน ๆ กับขบวนการในพื้นที่ทั่วไปอื่น ๆ บ้าง แต่ก็ถือว่าเป็นผลการสังเคราะห์ที่มีกรณีตัวอย่างมีรูปธรรมปรากฏในงานสังเคราะห์ฉบับสมบูรณ์ที่สามารถค้นคว้าเพิ่มเติมและงานกรณีศึกษาพื้นที่ย่อยในลุ่มน้ำปากพอง 5 พื้นที่ย่อย³ ซึ่งไม่อาจจะนำเสนอได้ในงานชิ้นนี้

วัฒนธรรม ความเชื่อทางเศรษฐกิจ

วัฒนธรรมการผลิตข้าว พื้นที่ลุ่มน้ำปากพองเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิต “ข้าว” เพื่อเป็นอาหารหลักของชาวภาคใต้และพื้นที่ใกล้เคียงมาแต่โบราณ ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุปัจจัยทางกายภาพมีสภาพพื้นที่ที่ลุ่มลาดเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ไพศาล มีแม่น้ำสายหลักและคลองสาขาถึง 119 สาย เป็นทั้งที่ราบลุ่ม ประกอบกับเป็นเส้นทางพัดผ่านของมรสุม จึงก่อให้เกิดความสมบูรณ์ รวมทั้งระบบการเมืองการปกครองที่มีความเป็นอิสระจากการกำกับของรัฐส่งผลให้ สามารถส่งข้าวขายได้อย่างปราศจากการกำกับ กิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้ จึงเร่งให้เกิดการย้ายเข้ามาเกิดเป็นชุมชนชาวนา ชุมชนชาวจีนเป็นกลไกค้าขายข้าวผ่านการสร้างโรงสีข้าว และก่อตัวกลายเป็นวัฒนธรรมชาวนา ข้าวเป็นผลให้เกิดวัฒนธรรมการผลิตข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง เกิดเป็นวิถีชีวิตและความเชื่อหรือลักษณะสังคมเฉพาะขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ ทั้งก่อให้เกิดคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลและสังคม กระบวนการทำนาข้าวเป็นวัฒนธรรมที่มากกว่าอาชีพและอาหาร แต่เป็นทุกสิ่งในการหล่อหลอม บ่มเพาะให้เป็นคนดีของครัวเรือน และสมาชิกของชุมชนท้องถิ่น ความเติบโตของข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของปากพองในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2439 – 2481 โดยในการส่งออกข้าวรุ่งเรืองที่สุดในปี

³ ผู้สนใจต้องการรายละเอียดสามารถอ่านได้ในการศึกษาลุ่มน้ำปากพองในชุดโครงการนี้มี 5 พื้นที่ย่อย และมีนักวิชาการรับผิดชอบศึกษาแต่ละพื้นที่ ดังนี้ พื้นที่นาข้าวในเขตชลประทาน นาข้าวบริเวณ ลุ่มน้ำคลองบางไทร คลองเชียรใหญ่ และคลองชะเมา วิจัยโดย อาจารย์สมใจ พิมล, พื้นที่รอบอ่าวปากพอง วิจัยโดย ดร.นิรนาท แก้วประเสริฐ, อาจารย์จินตนิย์ จิตรานันต์, พื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำปากพองและพื้นที่นาบริเวณตำบลบ้านเพิง ปากแพรก ท่าพญา วิจัยโดย อาจารย์สุนทรภรณ์ จันทภาโส, กรณีพื้นที่นาข้าวในท้องที่ตำบลกระแสด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขานาน ตำบลเสื่อหึ่ง อำเภอเชียรใหญ่ วิจัยโดย อาจารย์ไพโรจน์ นวลนุ่น, พื้นที่ริมชะอวด – แพรกเมืองและพื้นที่ตำบลควนชะลิก แหลม เขาพังไกร रामแก้ว วิจัยโดย ดร.ภัทรวรรณ แทนทอง เอกสารวิจัยจะปรากฏอยู่ที่สำนักงานโครงการวิจัยและพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนา อากาศวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

พ.ศ. 2480 จากนั้นก็จะเริ่มหมดบพาทการค้าข้าว เพราะห้ามส่งออกข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเกิดมหาวาตภัยในปี 2505 ทำให้มีผลกระทบต่อการผลิตข้าวและการค้าข้าวให้ชะลอจนถึงปัจจุบัน

ข้าว กับ ความมั่งคั่ง ความสมบูรณ์และการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง
 การแสดงความมั่งคั่งและความสมบูรณ์ของอาชีพการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองในยุคอดีตแตกต่างกัน ทั้งมองจากการเก็บรายได้ของรัฐจากการเก็บภาษีขายข้าว การใช้ข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิตข้าวต่อปี ข้าวกับการทำบุญ หรือพิธีกรรมทางจิตวิญญาณ ความหลากหลายของพันธุ์ข้าว เพียงแต่หลังจากมีโครงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ พ.ศ. 2537 ถึงปัจจุบันนั้น กระบวนการผลิตและเป้าหมายของอาชีพการทำนาข้าวมีเป้าหมายเปลี่ยนแปลงไป ส่วน **กระบวนการผลิตและการตลาด** พบปัญหา คือ (1) ผลผลิตข้าวต่ำ (2) ราคาข้าวตกต่ำ (3) ขาดแคลนแรงงานการทำนาหรือขาดแคลนชาวนา (4) ต้นทุนการผลิตข้าวสูง (5) ขาดกลไกด้านการซื้อขายข้าว (6) คุณภาพของข้าวต่ำ (7) การเป็นเกษตรกรรายย่อย คือครองที่ดินรายย่อย ๆ (8) การปฏิบัติตามนโยบายรัฐเกี่ยวกับโครงการจำนำล้มเหลวจากปัญหาดังที่กล่าวแล้วนี้เองส่งผลให้เกษตรกรหรือประชาชนลุ่มน้ำปากพองมีหนี้สินสูง จนมีคำพูดว่า “ทำนาปี มีแต่หนี้สิน ทำนาปรังเหลือแต่ซังกับดิน” หรือ “ทำนาปรังมีแต่ซังกับหนี้ ทำนาปีมีแต่หนี้กับซัง”

กึ่งกุลาดำ กับ ความรวดเร็วของอาชีพใหม่ นำสู่ความร่ำรวยและหายนะ นับว่าเป็นอาชีพที่เติบโตในพื้นที่ลุ่มน้ำเมื่อต้นศตวรรษ 2530 โดยเฉพาะริมทะเลและริมแม่น้ำฯ คลองซอยที่น้ำเค็มรุกเข้าถึงในพื้นที่อำเภopakพอง อำเภอดำเนินสะดวกและอำเภอยะรังใหญ่ ทำให้เกษตรกรปรับพื้นที่นาข้าวให้เป็นบ่อกึ่งกุลาดำ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่และผู้คนจำนวนมาก แม้ว่าจะรุ่งโรจน์เพียงหนึ่งทศวรรษกว่าเท่านั้น นั่นคือเริ่มในช่วง พ.ศ. 2531 เติบโตเต็มที่ พ.ศ. 2536 ก่อนลพิษทางน้ำ ระบบนิเวศเปลี่ยนไป ที่ดินนาข้าวถูกใช้ผิดประเภท จากนั้นก็เกิดภาวะขาดทุนอย่างหนักเต็มที่รวดเร็ว อาชีพนี้ก็หมดไปทันทีที่เป็นเหมือนความฝัน อัตรานาไปในระยะสั้น ๆ

สรุปวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางการผลิตของประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง มีลักษณะการปรับตัวในกระบวนการผลิต สัมพันธ์กับงานของยศ สันติสมบัติ⁴ และ พอพันธ์ อูยานนท์⁵ โดยที่การปรับตัวนั้น พบว่า ประชาชนลุ่มน้ำปากพนังมีอาชีพและการผลิต ทั้งภาคนอกเกษตรและภาคเกษตร โครงสร้างรายได้เปลี่ยนแปลงไปแม้ว่ายังคงเป็นสังคม เกษตรกรนาข้าวและยังคงผลิตข้าวแม้ว่าจะขาดทุน เพราะเป็นเกษตรกรรายย่อยมีที่ดิน เป็นของตนเอง จึงมีจิตสำนึกที่จะรักษากระบวนการผลิตข้าว เหมือนที่พอพันธ์ อูยานนท์⁶ ตีความว่าทุนนิยมเสรีไม่อาจจะทำลายวิถีเศรษฐกิจและการผลิตเพื่อการเกษตรลงได้ ซึ่งสอดคล้องกับสงบ สงเมือง⁷ ที่ตีความว่าการปรับตัวทางด้านอาชีพของชาวภาคใต้ คือการ ปรับเปลี่ยนแปรรูปกิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่การตอบโต้และปฏิกริยาเชิงวัฒนธรรม ที่มีต่อการล่งล้ำและการบุกรุกเข้าไปในอาณาบริเวณชุมชนหรือปฏิกริยาต่อกระแสทุนนิยม ที่พยายามล่งล้ำ ปฏิกริยาเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่เพราะชุมชนเคยตอบโต้ต่อการล่งล้ำเข้ามา ของรัฐและคนต่างถิ่นในรูปลักษณะที่หลากหลาย ทั้งนี้สัมพันธ์กับงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ⁸ ที่วิเคราะห์ว่าประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังปรับตัวในการผลิตได้อย่างรวดเร็ว ใน บางกิจกรรมการผลิตพร้อมที่จะรับหรือร่วมกับรัฐ ทำแทนรัฐและบางกิจกรรมจะเกิด ปฏิกริยาต่อต้านรัฐอย่างชัดเจนหากกิจกรรมนั้นไม่เหมาะสมหรือไม่สัมพันธ์กับวิถีของชุมชน ท้องถิ่น สำหรับการปรับตัวนั้นมีลักษณะ (1) มีการปรับตัวทางด้านอาชีพมีมากโดยเฉพาะ ในช่วงหลัง พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา พบว่ากระบวนการและรูปแบบการผลิตซับซ้อน เปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตแบบเดิม ทั้งภาคเกษตรและภาคนอกเกษตร ซึ่งขึ้นอยู่กับ เงื่อนไขปัจจัย คือ อัตราเร่งรัดในการพัฒนาโดยรัฐ สภาพนิเวศที่ผันแปร จำนวนสมาชิก แรงงานในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น แต่ปัจจัยเกี่ยวกับจำนวนที่ดิน คงที่ไม่ผันแปร แรงงาน ที่ชราภาพลงไปมาก (2) การปรับตัวเป็นผลหรือสัมพันธ์กับการเรียนรู้ของบุคคล โดยเฉพาะ ผลการศึกษาของระบบการศึกษาที่ชุมชนหมู่บ้านเลือกที่จะตอบสนอง หรือเป็นสังคม แห่งการเรียนรู้ที่เป็นค่านิยมหลักมาแต่อดีต ดังนั้น การเรียนรู้นำไปสู่ศักยภาพในการปรับตัว (3) การเป็นเกษตรกรรายย่อยมีที่ดินเป็นที่ครอบครองขนาดเล็กโดยเฉลี่ยประมาณต่ำกว่าว่า

⁴ ยศ สันติสมบัติ. 2546.

⁵ พอพันธ์ อูยานนท์. 2548

⁶ พอพันธ์ อูยานนท์. 2548: 187

⁷ สงบ สงเมือง. 2548

⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549

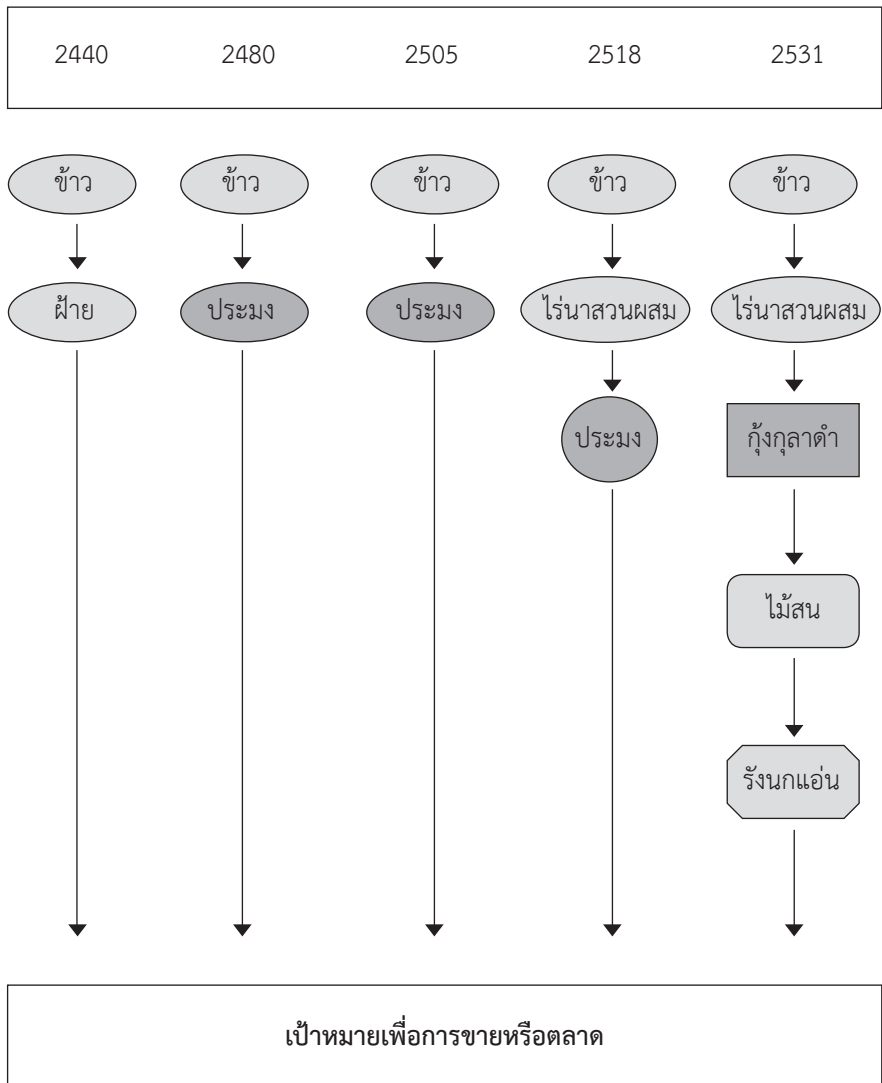
20 ไร่ มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนจำนวนมาก ดังนั้น จำนวนการถือครองที่ดินคือเงื่อนไข ปัจจัยในการปรับตัวของเกษตรกร เพราะการผลิตข้าวให้ได้กำไรนั้นต้องทำนาเกินกว่า 20 ไร่ หรือกำไรสุทธิจากการทำนาผันแปรไปตามขนาดการถือครองที่ดิน ส่วนการทำนาคูปัจจุบันที่เร่งการผลิตให้ใช้ต้นทุนสูงก็ยิ่งเร่งการขาดทุน ผลจากการขาดทุนและยุ่งยากจึงผลักดันให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนอาชีพการทำนาไปสู่อาชีพอย่างอื่นนอกภาคการทำนาและนอกภาคเกษตร (4) โครงสร้างการผลิตหลัก ๆ หรืออาชีพหลักมีเวลาการก่อเกิดและพัฒนาการในแต่ละยุคสมัยสั้น ๆ เช่น อาชีพนาข้าวมีช่วงเวลาอยู่สูงสุดประมาณ 100 ปี ประมาณก่อนรัชกาลที่ 5 ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 อาชีพกึ่งอุตสาหกรรมมีช่วงเวลาการดำรงความเป็นอาชีพอยู่ประมาณ 12 ปี โรงนาสวนผสมมีช่วงเวลาการดำรงความเป็นอาชีพอยู่ประมาณ 20 ปี โดยที่ข้าวจะมีการปลูกต่อเนื่อง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคาข้าว (5) ชุมชนเมืองปากพนังถูกทำให้ลดความสำคัญจากที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าภายในหรือศูนย์กลางอาณานิคมภายในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยหลังทศวรรษ 2520 แต่ละชุมชนท้องถิ่นไม่ต้องพึ่งพาปากพนังอีกต่อไป ถือได้ว่าพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีปรากฏการณ์การปรับตัวของชาวชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง จึงสัมพันธ์กับความรู้และภูมิปัญญาของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้ที่ต้องปรับเปลี่ยนตลอดเวลาเพื่อการอยู่รอดและความมั่งคั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการตั้งแต่ละทศวรรษ 2520 ช่วงหลัง 2531 และในช่วงเวลาทศวรรษ 2540 ตามการพัฒนาแนวพระราชดำริที่ยิ่งเร่งให้เกิดการปรับตัวของเกษตรกรทางการผลิตมากยิ่งขึ้น ในการปรับตัวนี้จะทำเป็นขบวนการที่เกี่ยวข้องกับผู้คน พื้นที่จำนวนมากจึงเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เรียกร้องต่อราชการและการจัดการเพื่อปรับตัวของประชาชนเอง

จะว่าไปแล้วการปรับตัวของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนั้น เป็นการปรับตัวจากประชาชนหรือ “ไพร่อิสระ” ไปสู่ความเป็น “ประชาชนสยามที่มีพันธะ (สูญเสียอิสระ)” ในกระบวนการและเป้าหมายการผลิตมาจาก 3 ปัจจัย ประการแรก เป็นกระบวนการปรับตัวจากระบบการพัฒนาของรัฐ หรือการเมือง เช่น การศึกษา จากโรงเรียนที่ช่วยกันสร้างขึ้นมานำไปสู่การจัดการศึกษาของโรงเรียนที่รัฐยึดครองเบ็ดเสร็จเด็ดขาด, โครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิต เช่น ถนน น้ำ สระน้ำ หมอนทางเดิน ไปสู่การบริหารจัดการน้ำตามระบบชลประทาน มีประตูปรับน้ำต่าง ๆ ที่จัดการโดยอำนาจรัฐหรืออำนาจการเมืองผ่านระบบราชการ, ระบบการค้าขายข้าวจากการส่งออกข้าวอย่างอิสระเสรีโดยโรงสีและพ่อค้าชาวจีนไปยังเมืองในภูมิภาค ไปสู่การควบคุมกำกับโดยรัฐไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2, กระบวนการ

ผลิตข้าวที่อิสระสัมพันธ์กับความหลากหลายของระบบนิเวศนาข้าวที่แตกต่างกัน มีการเลือกสรรใช้พันธุ์ข้าวหลากหลายไปตามนิเวศย่อยของแต่ละพื้นที่นา ไปสู่การกำกับพันธุ์ข้าวเพื่อเพาะปลูกตามการกำหนดโดยโรงสีข้าว ประการที่สอง การปรับตัวจากระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมตามบริบทของชุมชนท้องถิ่น และบริหารจัดการ การใช้และโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างอิสระ เท่าเทียมโดยกระบวนการทางสังคม สภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่สมบูรณ์ทั้ง ป่าพรุ ป่าจาก ป่าชายเลน ผืนแปร มีกระบวนการใช้ทรัพยากรดังที่กล่าวแล้ว ไปสู่ความผันแปรของธรรมชาติทั้งน้ำแล้ง น้ำเค็ม น้ำเน่า น้ำเปรี้ยว น้ำกร่อย จนขาดแคลนสภาพแวดล้อม เป็นนิเวศที่ถูกจัดการโดยอำนาจรัฐหรือนิเวศที่มีมนุษย์กำกับเพื่ออรรถประโยชน์สูงสุด ประการที่สาม วิถีชีวิตประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ ในระยะศตวรรษที่ผ่านมา มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้า บางช่วงส่งออกและการขายในภูมิภาคตลอดมา สัมพันธ์กับงานณรงค์ บุญสวยขวัญ⁹ จึงมีการปรับตัวจากระบบการค้าในภูมิภาคคาบสมุทรสยามมาสู่และการค้าที่พึ่งพาตลาดภายในประเทศหรือในจังหวัดใกล้เคียง กระบวนการค้าที่เน้นกลไกการตลาดหรือช่องทางการจัดจำหน่ายภายใน เป็นกลไกนอกพื้นที่ และความต้องการของประชาชนในการเพิ่มประโยชน์หรือเพิ่มมูลค่า (values add) จากปัจจัยการผลิตนำไปสู่การปรับตัวของอาชีพใหม่ภายใต้ปัจจัยเดิม นั่นคือ มีการเพิ่มมูลค่าจากที่ราบเพื่อการทำนา ฝ้าย มะพร้าว ไร่สวนผสม กุ้งกุลาดำ ไม้สน และปาล์ม ดังแผนภูมิที่ 2 เหล่านี้คือการปรับตัวของชาวลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพิ่มมูลค่าของปัจจัยการผลิตจึงมีศักยภาพสูงมาก แต่อาจจะไม่สัมพันธ์กับประสิทธิภาพการผลิต นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตอย่างรวดเร็วในระยะเวลาสั้น ๆ ดังที่กล่าวแล้ว

⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2544

แผนภูมิที่ 2 เป้าหมายการผลิตและการเพิ่มมูลค่าการผลิตของกลุ่มน้ำปากพวง

นอกจากนี้พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่วัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่ในอดีต สัมพันธ์กับงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งพบรูปธรรมในพื้นที่แห่งนี้ทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ระหว่างชาวนาในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านหนึ่ง ๆ ช่วยเหลือกัน งานประเพณีการมอบที่ดิน การสร้างเครือข่ายภายใน ภายนอก การลงแขกหรือออกปาก แรงงานในกระบวนการผลิต ความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างชาติพันธุ์ วิถีชีวิตแห่งการเกื้อกูลระหว่างผู้ที่มีกระบวนการผลิตที่แตกต่างกัน เช่น โรงสีกับชาวนา โดยเฉพาะความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลผ่านการแลกเปลี่ยน หรือ ข้าวคือเครื่องหมายของการแสดงออกถึงความมีน้ำใจ ข้าวเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกในการช่วยเหลือเกื้อกูลของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังผ่านรูปแบบต่าง ๆ

วัฒนธรรม ความเชื่อ ทางด้านสังคม

พบว่าพื้นที่แห่งนี้มีค่านิยมการเรียนรู้ หรือว่าปากพนัง คือ ถิ่นกำเนิดดอกเตอร์ (ผู้สำเร็จการศึกษาในระดับดุขฎิบัณฑิต) จากการทำปากพนังเป็นชุมชนที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาในการขยายการศึกษายุคแรกของประเทศไทย การเรียนหนังสือในระบบโรงเรียน ทำให้ปากพนังซึ่งเป็นศูนย์กลางการเรียนในระบบโรงเรียน วิถีชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำปากพนังจึงเกี่ยวข้องกับการศึกษาเล่าเรียน เป็นระบบการศึกษาซึ่งจัดการโดยพระหรือวัดเป็นหลัก ที่รัฐได้ใช้การศึกษากล่อมเกลายุคลูกภาพตามแบบคนสยามผ่าน “สมุดความดี” นอกจากการเป็นถิ่นดอกเตอร์แล้ว ในอดีตนั้นพบว่าพื้นที่แห่งนี้ได้เป็นพื้นที่ผลิตผู้บริหารบ้านเมืองในระดับสูงมากและตลอดมา เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด อธิบดี นายพล ตุลาการ และเป็นพื้นที่ที่มีพระเถระชั้นผู้ใหญ่ของพุทธศาสนา เป็นถิ่นก่อเกิดและดำรงอยู่ของศิลปินพื้นบ้านปักษ์ใต้เหล่านี้ คือบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ ดังนั้น ในชุมชนการค้าซึ่งต้องใช้ในการศึกษาเป็นเครื่องมือและความเป็นสังคมอิสระเสรี ที่การศึกษา คือเครื่องหมายบ่งชี้ความสำเร็จของผู้คน

“วัด” เป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตบ้านนา เพราะวัดมีบทบาทในการสร้างสรรค์คนในการสร้างโอกาสในการเลื่อนขั้นในสังคมผ่านกระบวนการเป็นเด็กวัด บทบาทของวัดที่เสริมด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่สมาชิก และเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนท้องถิ่นให้สมาชิกร่วมกิจกรรม ซึ่งไม่อาจจะพบได้ในสถานการณ์

ปัจจุบัน นอกจากนี้วัดในบทบาทการสร้างสรรคชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นสถาบันในการสร้างอัตลักษณ์พหุลักษณะของชุมชน วัดจึงเป็นเครื่องบ่งชี้การตั้งถิ่นฐานและวัดร้างก็คือรูปธรรมของการย้ายถิ่นออกจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พร้อม ๆ กับพระภิกษุที่มีความเป็นพระเกจิอาจารย์ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ยังคงดำรงอยู่เป็นวัดที่สร้างในระยะประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา ซึ่งอธิบายการก่อเกิดขึ้นของชุมชน บ้านผ่านอายุของวัด

ในขณะที่ความแตกต่างของบุคคลเกี่ยวกับการแบ่งช่วงชั้นคนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ไม่อาจจะใช้เกณฑ์ชนชั้นโดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด แต่เป็นการพิจารณาหลวม ๆ เป็นเพียงเครื่องบ่งบอกสถานภาพที่ไม่ได้ยึดถือปฏิบัติอย่างตายตัว แต่เป็น “เกณฑ์ที่มองคนเชิงองค์รวม” โดยที่เกณฑ์สำคัญคือ ที่นาหรือปัจจัยการผลิต ฐานของบ้าน ฐานของทรัพยากร ฐานของสายตระกูลหรือพรรคพวก ลีลาการใช้ชีวิตที่มีบุคลิกลักษณะเด่นชัด การยอมรับหรือการให้เกียรติจากบุคคลอื่นหรือเพื่อนบ้านให้ความไว้วางใจ ตำแหน่งแห่งที่ในสังคมหรือชุมชน สภาพ “บ้าน” หรือตัวเรือนที่อยู่อาศัย การมีน้ำใจไมตรีต่อเพื่อนบ้านเป็นพิเศษหรือมากกว่าปกติ ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนหรือคนแตกต่างกันไปสะท้อนถึงการสร้างวาทกรรมที่แสดงออกทางภาษาตามบุคลิกลักษณะ ว่ามีดังนี้¹⁰

พอได้ คือ บุคคลที่มีความเข้มแข็งในทรัพย์สินของตนเองมากพอที่จะ
เจือจาน แบ่งปัน มีตำแหน่งแห่งที่เป็นที่เชื่อถือ เกรงใจ ยอมรับ
ของเพื่อนบ้าน เป็นที่พึ่งพาแก้ไขปัญหาให้เพื่อนบ้านได้
มีสายตระกูล มีพรรคพวกมาก หรือมีความรู้ความสามารถ
หรือมีศักยภาพสูง

ทำพอได้ คือ ไม่มีเหมือน “บุคคลพอได้” แต่พยายามทำตัวเองให้เป็น
เฉกเช่นคนพอได้

พินิจัน ๆ คือ เป็นบุคคลปกติในชุมชน

¹⁰ จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยฉางข้าวหมู่ที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอบางขัน วันที่ 18 เดือนมิถุนายน 2549, การประชุมกลุ่มย่อยที่โรงเรียนเขาพังไกร หมู่ที่ 1 ตำบลเขาพังไกร อำเภอบางขัน วันที่ 10 เดือนมิถุนายน 2549

ไม่สาไหร คือ บุคคลที่ไม่ค่อยมีค่า ไม่มีประโยชน์ต่อผู้อื่น¹¹ ไม่มีประโยชน์ต่อชุมชน ไม่สามารถปกป้องรักษาทรัพย์สิน ไม่เป็นที่เกรงใจของบุคคลอื่น

กลุ่มทางสังคม ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังถือได้ว่ากลุ่มในอดีตนั้นเป็น ปรากฏการณ์ การเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญมาก ที่มีหลายลักษณะ โดยที่ในอดีตมาจากความขาดแคลน ความไม่สมบูรณ์ ความไม่เพียงพอ เป็นต้นว่า เป็นกลุ่มที่เกิดจากความเป็นญาติ ชาติเชื้อ หรือชาติพันธุ์เดียวกัน เช่น คนบ้านเดียวกัน มีความเชื่อร่วมกัน ใช้ชีวิตภายใต้ค่านิยมระบบ และความเชื่อร่วมหนึ่งภาษี 4 บาทมาด้วยกัน ดำรงชีวิตอยู่ในภูมิศาสตร์เดียวกัน ร่วมกิจกรรม หลากหลายร่วมกัน เช่น ใช้บ่อน้ำร่วมกัน ชักพระในวัดเดียวกัน + หาปลาในเลเดียวกัน คลองใหญ่ ขนทรายเข้าวัด โรคระบาดและหาพื้นที่ทำนา เป็นกลุ่มที่สัมพันธ์กับการเข้ามา ตั้งถิ่นฐานเป็นหย่อมบ้าน **กลุ่มเพื่อความอยู่รอด ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน** เช่น ร่วมกันออกเรือในอ่าว หนีโรคระบาด ทำคอกรวม/คอกใหญ่ คนพอได้ ท้องที่ **กลุ่มที่เกิดจากผู้นำ** เช่น พระภิกษุ คนพอได้หรือกว้างขวาง เป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือหรือเป็นที่ยอมรับ ศรัทธาของสมาชิก ครอบครองทรัพยากร เป็นคนดี มีคุณธรรม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มีความคิดสร้างสรรค์ และมีหลักการ **กลุ่มเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต** เช่น ขอเชื่อนที่ แสงวิมาน รวมกลุ่มเพื่อขุดถนน คู ทางน้ำ ทำคันดินกันน้ำเค็ม กลุ่มสร้างรถไถนา กลุ่มเรือ จากบ้านย่านเดียวกัน เหล่านี้ถือเป็นกลุ่มแบบที่เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ความเชื่อทางศาสนาและคุณค่าของระบบนิเวศในพื้นที่

ส่วนองค์กรทางสังคม เป็นพัฒนาการของกลุ่มในปัจจุบันแต่แตกต่างที่มีระบบบริหารจัดการที่เป็นวิชาชีพมากกว่า แท้จริงแล้วในลุ่มน้ำปากพนังในระยะเกือบศตวรรษที่ผ่านมาพบการก่อเกิดองค์กรทางสังคมโดยเฉพาะสมาคมเงินที่มีบทบาทก่อนแล้ว ส่วนในช่วงทศวรรษ 2500 ที่เน้นการพัฒนาโดยรัฐ พบว่า มีองค์กรทางสังคมเพิ่มจำนวนมากขึ้น ที่มีการนำเอาระบบแบบแผนการบริหารจัดการแบบใหม่ ประกอบด้วยสมาชิกมาจากกลุ่มผู้คนที่มิประเด็นร่วมกัน (Issues & Problems base) เป็นกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยสมาชิกมาจากหลากหลายพื้นที่หรือปฏิสัมพันธ์ข้ามพื้นที่หย่อมบ้านหรือชุมชนหมู่บ้าน

¹¹ ภัทรวรรณ แทนทอง. 2550: 3 - 17

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริก็ยังทำให้มีการเกิดกลุ่มและพัฒนาเป็นองค์กรทางสังคมมากเช่นเดียวกัน หรือยิ่งเร่งการพัฒนาโดยรัฐ ยิ่งเบียดขับให้ประชาชนรวมกลุ่ม และยิ่งเสริมพลังทางสังคมในกระบวนการสร้างความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐขึ้นมาใหม่ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อาจจะอธิบายความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลผ่านกลุ่มทางสังคมเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement) ในบางกิจกรรมของการรวมกลุ่มองค์กรเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social movement) ที่ปฏิบัติการอยู่ในชุมชนหมู่บ้านที่เป็นชนบท ประกอบด้วยเกษตรกรมากกว่าคนชั้นกลาง เป็นกระบวนการทางสังคมที่มีสมาชิกจากภาคส่วนต่าง ๆ มาจากกลุ่ม องค์กร มาจากพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งที่มาจากกลุ่มองค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำ และนอกพื้นที่ลุ่มน้ำ

การย้ายถิ่น ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คือ การเคลื่อนตัวการย้ายถิ่นมี 2 ลักษณะ กล่าวคือ การย้ายถิ่นเข้ามาของกลุ่ม ปัจเจกบุคคล และการย้ายถิ่นออกไปอาศัยที่อื่น **การย้ายถิ่นเข้ามา**อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา ตามความต้องการข้าวส่งผลให้ย้ายเข้าของแรงงาน ทั้งคนพื้นเมืองที่อพยพเข้ามาในช่วงแรก ๆ ประมาณ พ.ศ. 2435 ส่วนคนจีนจะย้ายเข้ามาเป็นบุคคลในกระบวนการค้าข้าว นอกจากนี้เป็นการย้ายจากชุมชนหนึ่งไปยังชุมชนหนึ่งด้วย ส่วน**การย้ายถิ่นออกไป**อาศัยที่อื่น พบว่ามีอยู่ 4 ระลอก กล่าวคือ ก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2488) และทยอยย้ายตามกันมาเพื่อหาที่ดินใหม่หรือย้ายหนีนาหาสวน ส่วนคนจีนเริ่มย้ายออกไปอยู่ในเมืองอื่น ๆ เพราะการค้าข้าวเริ่มชะลอตัว, การย้ายถิ่นครั้งที่สองช่วงหลังวาทภัย 2505 มีทั้งย้ายหนีนาหาสวนและหนีนาหาเมือง โดยที่กลุ่มชนชั้นธุรกิจและปัญญาชนหรือกลุ่ม**ผู้ได้รับการศึกษาสูง**จะย้ายไปรับราชการในเขตเมือง, คลื่นการย้ายถิ่นครั้งที่สาม ทศวรรษ 2520 มาจากการย้ายเพราะเหตุจากภัยธรรมชาติ และบุคคลที่ประสบความสำเร็จจากการศึกษา และการย้ายถิ่นหลัง 2531 ตลอดจนถึงในช่วงปัจจุบันหลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เป็นการย้ายที่ไม่เป็นแบบแผน แต่มีผลจากการผลิตเป็นหลัก โดยมี**ปัจจัยเหตุของการย้ายถิ่น** ย้ายเพราะสำเร็จการศึกษา การเกิดภัยธรรมชาติซ้ำเติมพื้นที่อย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมเทคโนโลยีการทำนาโดยการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นไม่สามารถทำนาไม่ได้ผล ที่ทำกินไม่เพียงพอและผลผลิตไม่พอเลี้ยงครอบครัว ครอบครัวมีบุตรมาก แต่มีที่ทำกินน้อย

ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล หรือเอื้ออาทรต่อกันยึดโยงกับฐานของทรัพยากรหรือระบบนิเวศย่อยของกลุ่มน้ำปากพนัง ที่มีความสมบูรณ์และความไม่สมบูรณ์ในระดับชุมชน ส่งผลให้ต้องมีปฏิสัมพันธ์แบบเครือข่ายทางสังคมข้ามห้วยอมบ้านและภายในห้วยอมบ้าน ต้องแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ลักษณะนี้ คือความมีน้ำใจ และเอื้ออาทรต่อกัน เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมช่วยเหลือเกื้อกูล โดยเฉพาะรูปแบบ “เกลอ” และ “ดอง หรือลักษณะนามที่ใช้เรียกขานในท้องถิ่นว่า อ้ายเกลอ อ้ายคอ อ้ายคาง

ความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคม ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงช่วงการพัฒนาสังคมไทยที่กลุ่มน้ำปากพนังประสบวาทภัย (2505) พบความขัดแย้ง ความรุนแรงทางสังคมเพราะชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ เปิดโอกาสให้อำนาจอื่นมาสถาปนาและปฏิบัติการแสดงอำนาจขึ้นในชุมชนเล็ก ๆ มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นค่านิยม กลายเป็นวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ขึ้นมา ทั้งนี้เพราะว่าราชการอ่อนแอ ไม่มีกลไก กระบวนการที่จะจัดการกับการลักขโมย นอกจากนี้ภายในชุมชนหมู่บ้านเองก็เกิดการขัดแย้งกัน แต่ความขัดแย้งทั้งสองลักษณะสามารถจัดการให้ไม่รุนแรงโดย “บุคคลพอได้” ทำหน้าที่ประนีประนอมหรือไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ส่วนการขัดแย้งทางสังคมในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 พบว่า ความขัดแย้งทางสังคมเพิ่มขึ้นจากเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยกระบวนการผลิตมีความขัดกันและเป้าหมายขัดแย้งกัน พบมากในช่วงหลัง พ.ศ. 2531 เพราะอาชีพนาข้าวกับนาทุ้ง

วัฒนธรรม ความเชื่อ ทางด้านทรัพยากร

การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่า เป็นไปตามธรรมชาติกำหนด ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้คลอง ที่มีวัดอยู่ด้วยตั้งบ้านเรือนหันหน้าลงคลอง หลังบ้านเป็นนาข้าว รูปแบบลักษณะห้วยอมบ้าน การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวนี้ ได้หมดสภาพไป เมื่อมีการพัฒนาขบพความสำคัญของน้ำและทางน้ำหมดไปด้วย ตามนโยบายเงินผันของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อ พ.ศ. 2518 มีการขุดถนนเป็นโครงข่ายเส้นทางทางบกเชื่อมต่อห้วยอมบ้านต่าง ๆ

วัฒนธรรม ความเชื่อ การสร้างและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันจากการที่ชาวนาได้พยายามปรับการใช้น้ำเพื่อเพาะปลูกของชุมชนหัวไทรหมักจะประสบปัญหาขาดแคลนน้ำไว้ทำการเกษตรในฤดูแล้ง ด้วยการ**ทำนบกั้นน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง** นอกจากนี้

ชุดสระน้ำของชุมชน เพื่อเป็นทรัพย์สินสาธารณะใช้ร่วมกันของชุมชน โดยในช่วงหลังปี พ.ศ. 2440 จะเกิดกระบวนการทางสังคมเพื่อสร้างแหล่งเก็บน้ำของชุมชนแทบทุกหย่อมบ้านพร้อม ๆ กับการสร้างกฎเกณฑ์และจัดงานเฉลิมฉลองสระเพื่อเสริมสร้างคุณค่าของสระน้ำให้มีพลังทางศีลธรรมเพื่อผู้คนในอดีตปฏิบัติไปพร้อม ๆ กับการใช้น้ำ นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้สร้างสาธารณะสมบัติเพื่อใช้ร่วมกัน เช่น หมอนทางเดิน

ทรัพยากร กับ ความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ในลุ่มน้ำปากพนัง พบว่า ในอดีตนั้นมีความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ของทรัพยากร ทั้งมิติหรือมุมมองต่าง ๆ คือ ทรัพยากรกับการตั้งถิ่นฐานหรือตั้งบ้านเรือนและลักษณะการก่อสร้างบ้านเรือน ประเภทของทรัพยากร ปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญาในกระบวนการจัดการ ทรัพยากรให้สัมพันธ์กับวิถีของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างกลุ่ม การใช้ทรัพยากรที่พอเพียงและเหมาะสมโดยมีกฎระเบียบทางสังคมมองผ่าน ความเชื่อต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นการจัดระเบียบทางสังคมในการใช้ทรัพยากรหรือเป็นการสร้างกุศโลบายการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นระบบความคิดความเชื่อหรือการกำหนดคุณค่าของชุมชนต่อทรัพยากร และเป็นการสร้างอุดมการณ์

ความขัดแย้ง จาก ทรัพยากร ในลุ่มน้ำปากพนัง ในระยะทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา การพัฒนาเศรษฐกิจที่ราชการและตลาดเน้นการพัฒนาแบบขนาดใหญ่เพื่อป้อนโรงงานหรือตลาดเพียงเป้าหมายเดียว มีปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคม**เนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรที่ต่างกัน** หรือเป็นความขัดแย้ง**เนื่องจากกระบวนการผลิตที่ต่างกัน** กล่าวคือ ชาวนาใช้น้ำจืด ในขณะที่ชาวนากุ้งต้องการใช้น้ำเค็มและใช้คลองสาธารณะเป็นแหล่งระบายน้ำเค็มจากบ่อกุ้ง นอกจากนี้การระบายน้ำเค็มสู่แปลงนาข้าว นับว่าเป็น**ความขัดแย้งทางสังคมระหว่างชาวนาข้าวกับชาวนากุ้ง** เป็นที่โด่งดังมากในช่วงดังกล่าว ปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคมน่าสนใจ ดังที่ ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2536 สรุปไว้ว่า (1) เป็นความขัดแย้งที่ไม่ได้คาดหวังให้เกิดหรือไม่ได้คาดการณ์ล่วงหน้า (2) กระบวนการผลิตบางขั้นตอนของการทำนากุ้งใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตขัดกับเกษตรกรนาข้าว ตลอดจนไปทำลายทรัพย์สินสาธารณะของชุมชน (3) คู่ขัดแย้งมักเกิดกับกลุ่มหรือฝ่ายที่ด้อยโอกาสทางสังคม ไร้สิทธิ์ไร้เสียง กับกลุ่มคนที่ได้รับอภิสิทธิ์ สิทธิพิเศษจากรัฐที่เน้นความเติบโตทางเศรษฐกิจ (4) คู่ขัดแย้งมีแนวโน้มไม่ต่อสู้ระหว่างกัน ไม่ทำร้ายหรือเป็นปรปักษ์ต่อกันเพื่อหวังชัยชนะ (5) รูปแบบการแสดงออกของความขัดแย้งมักจะใช้โอกาส

ทางกฎหมายหรือระบบการพิจารณาของรัฐ พร้อมกับใช้การเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้อง ใช้พลังมวลชนชุมนุมประท้วง หนังสือร้องเรียนและบัตรสนเท่ห์และการขอให้ราชการช่วยเหลือ (6) เป้าหมายการเรียกร้องไปสู่ตัวกลางหรือบุคคลที่สาม ได้แก่ หน่วยงานราชการ ในระดับส่วนกลางและระดับจังหวัด โดยที่หน่วยงานเหล่านั้นจะสั่งให้รายงานข้อมูล รายงานสถานการณ์ และแก้ไขปัญหาด้วยการตั้งคำสั่งคณะกรรมการศึกษาปัญหา¹² นอกจากนี้ พบว่ามีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคลพื้นที่ทำนากับกลุ่มบุคคลพื้นที่ไร่นาสวนผสม และความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านระหว่างชุมชน เนื่องจากการกำหนดการพัฒนาโดยรัฐ เช่น เรื่องการกำหนดเขตน้ำจืด - น้ำเค็ม อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งทางสังคมเกี่ยวเนื่องจากทรัพยากรนั้น ส่งผลต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีพลังต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐในกระบวนการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองใหม่ในระบอบทศวรรษที่ผ่านมา เพราะเกิด**ขบวนการทางสังคมที่มาจากประเด็นปัญหาของทรัพยากรผันแปรไปจากการพัฒนา** เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มองค์กรทางสังคมกับราชการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ขบวนการทางสังคมนี้เป็นการเชื่อมต่อจากกลุ่ม องค์กรทางสังคมในพื้นที่ ทำกิจกรรมที่ตั้งคำถามตั้งประเด็นการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองต่อทางราชการ แท้จริงแล้วคือปรากฏการณ์**การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่** ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดที่มีนักวิชาการหลายคน เช่น Buechler, Haynes¹³, Touraine¹⁴ คือ (1) เป็นการกระทำของกลุ่มคนในพื้นที่ปากพองมากกว่ากระทำของปัจเจกบุคคล (2) มีการใช้กลยุทธ์ที่สำคัญ คือการเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ เป็นเครือข่ายทางสังคมและดำเนินกิจกรรมเป็นกระบวนการต่อเนื่อง และมีการสร้างกลุ่มองค์กรทางสังคมอยู่ตลอดเวลา (3) การเคลื่อนไหวมักแสดงออกหรือมีรูปแบบที่พยายามสร้างอัตลักษณ์ เช่น ใช้เวทีการประชุมของราชการวิพากษ์รัฐ ใช้เวทีของนักวิจัย หรือสร้างเวทีตนเองเพื่อวิพากษ์วิจารณ์ นำเสนอแนวทางการพัฒนาที่ควรจะเป็น สร้างการศึกษาวิจัยเอง การชุมนุม การอภิปราย จัดทำหนังสือแสดงความคิดเห็น การช่วงชิงเป็นตัวแทนในคณะกรรมการ คณะทำงานของราชการ (4) เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเป็นการอุทธรณ์หรือร้องทุกข์ในเชิงสาธารณะเพื่อนำเสนอให้เห็นถึงความทุกข์ยาก

¹² ณรงค์ . 2536. 91-92

¹³ Buechler. 1995. p. 443 - 444, Haynes. 1997. p. 13 - 14 เขาได้สังเคราะห์จากงานของ Touraine 1985, Cohen 1985, Meluci, 1985; Escobar and Alvarez 1992

¹⁴ Touraine ใน Haynes, 1997: 13 - 14

ความรู้ ภูมิปัญญา ลุ่มน้ำปากพนังทางด้านสังคม

ลุ่มน้ำปากพนังเป็นชุมชนหรือเป็นสังคมแห่งผู้คนที่มีความรู้ สนใจการศึกษาเล่าเรียนในระบบและนอกระบบจนเป็นค่านิยมที่สำคัญ ความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตหรือใช้ประโยชน์จากการปรับตัวโดยธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์อื่น ๆ อันเป็น ความรู้นอกระบบ ส่วนความรู้ที่เป็นในระบบการศึกษานั้นสัมพันธ์กับบทบาทรัฐหรือราชการที่พยายามสอดตัวเข้าไปในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในกิจกรรมต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ถือว่าเป็นพื้นที่ของการปะทะสังสรรค์ระหว่างความรู้รัฐหรือความรู้ที่ราชการส่งลงไปในพื้นที่ กับ ความรู้ของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นมาตามบริบทของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ องค์ความรู้ของรัฐหรือราชการคือบทบาทในการสร้างชาติสมัยรัชกาลที่ 5 สร้างโรงเรียนให้ผู้คนได้รับการศึกษาในพื้นที่การค้า หรือในพื้นที่ที่มีการค้าข้าวต้องมีการศึกษาเป็นเครื่องมือจากคนจีน ได้กลายเป็นค่านิยมการศึกษาของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังถือได้ว่าเป็นค่านิยมหลัก และเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดพื้นที่หนึ่งในภาคใต้ สัมพันธ์กับงานของสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์¹⁵ ซึ่งถือว่าเป็นระบบคุณค่าของชาวใต้เกี่ยวกับระบบการศึกษา มีปรากฏการณ์ที่โดดเด่นมาก ประกอบด้วย ประการแรก จำนวนศิลปินพื้นบ้าน เช่น หนังตะลุง โนราห์ เพลงบอก มีมากและมีชื่อเสียงมากที่สุดกว่าพื้นที่อื่นในภาคใต้ เป็นถิ่นกำเนิดของหนังตะลุง โด่งดังในภาคใต้ เพลงบอกที่มีชื่อเสียงเลื่องชื่อลือนามในความมีปริชาสามารถ ไหวพริบ ปฏิภาณด้วยการตอบโต้กลอนสต่ออย่างเลื่องลือจนกระทั่งปัจจุบัน โดยชีวิตชาวนาในพื้นที่แห่งนี้เป็นเหมือนแหล่งบ่มเพาะหล่อหลอมความเป็นศิลปินและจำนวนศิลปิน ในอดีตนั้น ศิลปินพื้นบ้านเหล่านี้ คือกลไกในการจัดการความรู้ชุมชนท้องถิ่น เพราะศิลปินพื้นบ้านคือ “สื่อพื้นบ้าน” ที่เจียรชัย อิศรเดช¹⁶ กล่าวไว้ว่าสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อพหุกิจ (multi-function) ประการที่สอง การเป็นถิ่นของพราหมณ์ โดยเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก ประการที่สาม จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาในระบบแล้วไปดำรงตำแหน่งราชการในระดับสูงจำนวนมากและในตำแหน่งสำคัญ ๆ ที่มีเกียรติภูมิต่อสังคมเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นถิ่นของผู้ที่สำเร็จการศึกษาสูง แต่ในระยะหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา พบว่าบัณฑิตจากพื้นที่ลุ่มน้ำฯ เข้าสู่ตำแหน่ง

¹⁵ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. 2544. (II) หน้า 105

¹⁶ หน้าที่สื่อพื้นบ้าน เปลี่ยนจากหน้าที่ทางสุนทรียศาสตร์เป็นการทำหน้าที่สื่อสาร ใน กาญจนา แก้วเทพ, เจียรชัย อิศรเดช. 2549: 123

ราชการน้อยตามการลดอัตรากำลังคนภาครัฐ จึงพบว่าบัณฑิตมุ่งสู่โรงงาน สถานประกอบการ หรือภาคบริการมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีการตั้งโรงเรียนในสมัยปฏิรูป การศึกษาของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งพบว่าจำนวนโรงเรียนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง มีจำนวนมากที่สุดรองจากพื้นที่เขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และส่งผลให้เกิดโรงเรียน เอกชนมากขึ้นตามความต้องการศึกษาเล่าเรียนด้วย ประการที่สี่ มีบุคคลที่สำเร็จการศึกษา จากการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ในระดับเปรียญธรรม 9 ประโยค เช่นเดียวกัน พบว่า ในระยะ หลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา นักบวชหรือการบวชพระภิกษุเพื่อการศึกษาต่อทางเปรียญธรรม มีน้อยลงเช่นเดียวกัน ประการที่ห้า มีศักยภาพในการพัฒนาอาชีพหรือมีการปรับปรุงอาชีพ เสริม เช่น สามารถจัดทำผลิตภัณฑ์ผ่านการคัดสรรผลิตภัณฑ์ OTOP ในระดับ 4 ดาว สูงที่สุด มากกว่าพื้นที่อื่น ๆ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการพัฒนาองค์ความรู้ในช่วงระยะ การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ หลัง พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นอิทธิพลของความรู้จาก รัฐที่จัดลงไป

ความรู้ ภูมิปัญญาลุ่มน้ำปากพนัง ทางด้านเศรษฐกิจ

ความรู้ในการทำมาหากิน กล่าวเน้นเฉพาะการทำนาข้าวเท่านั้นเพราะเป็นพืชหลัก พบว่า มีความผันแปรและปรับตัวทั้งความรู้มาจากวิทยาการทางด้านการผลิตแบบใหม่โดยรัฐ หรือราชการและกลุ่มคนอื่น ๆ ที่ย้ายเข้ามา ทั้งคนไทย คนจีน พร้อม ๆ กับความรู้ของคน ในพื้นที่นี้ หรือภูมิปัญญาที่มีการผสมผสานและพัฒนาการรวดเร็วมากเพราะเป็นพื้นที่การผลิต และการค้า โดยที่การทำนา คือกระบวนการจัดการความรู้ที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ขั้นตอน การทำนาเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์โดยกระบวนการทางสังคม คือ ครอบครัวและชุมชนเอง เป็นธรรมชาติของภูมิปัญญาที่จัดการกันเอง การทำนาจึงเป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับที่สุธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ กล่าวถึง วิธีการจัดการ วิธีการชี้แนะ และการริเริ่มเสริมต่อของผู้คนในท้องถิ่นขึ้นมาจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกด้วย ญาณทัศนะเป็นรากฐาน¹⁷ เพื่อให้องงามผ่านการสอนสู่คนรุ่นหลัง ๆ นอกจากนี้ยังเป็น การปรับตัวเพื่อเลือกสรรสิ่งต่าง ๆ เช่น การเลือกใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์เพื่อปลูกในแต่ละฤดูกาล

¹⁷ สุธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. 2544: 173

ข้าวพันธุ์หนักและข้าวพันธุ์เบา ให้เหมาะสมกับพื้นที่นาและการประมาณการน้ำฝน คือ (1) ระยะเวลา ถ้าฝนมาก่อนข้างข้างก็จะเลือกปลูกข้าวเบา (2) พื้นที่นาลึกลึมน้ำมากก็จะปลูกข้าวหนักเพราะต้นสูงและทนทานต่อน้ำ ถ้าเป็นนาดอนหรือพื้นที่สูงก็จะปลูกข้าวเบาเพราะต้นต่ำกว่าและชอบน้ำ (3) พื้นที่น้ำกร่อยก็จะปลูกข้าว “พันธุ์ข้าวยาโค” ซึ่งทนทานและสุกพอดีกับน้ำเค็มรุกตัวขึ้นมาในคลองสาขา เหล่านี้สัมพันธ์กับที่ศรีศักร วัลลิโภดม¹⁸ กล่าวว่า ศักยภาพของมนุษย์ในการปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่หนึ่ง ๆ เพื่อที่จะอยู่รอด นี้คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ลุ่มน้ำ ส่วนขั้นตอนการทำงานนั้นแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่ยังมีการพัฒนาการทำงานด้วยเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาก ๆ พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการทำงานให้ซับซ้อนมากขึ้น แท้จริงแล้ว พื้นที่ลุ่มน้ำ มีการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ตลอดเวลาตามเงื่อนไขปัจจัยที่ผันแปรไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการจัดการความรู้ที่มาจากกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาถือว่าเป็นความรู้และกระบวนการจัดการความรู้ที่มาจากภายนอก เป็นต้นว่า การปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเพาะปลูกต้องนำเอาเข้ามาจากการย้ายเข้าของชาวมุสลิมจังหวัดสมุทรปราการ ที่มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแสงวิมาน การจัดการความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่มาจากกลุ่มคนจีนที่ย้ายเข้ามาอาศัยในพื้นที่แห่งนี้ ทำให้ชาวจีนมีพลังต่อภูมิปัญญาในการพัฒนาอาชีพการค้าข้าวสู่ชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้การจัดการความรู้ ภูมิปัญญาจากบทบาทรัฐหรือราชการ ในลักษณะต่าง ๆ ตามยุคสมัย มีตลอดทั้งปลูกมะพร้าว สำหรับต้นทศวรรษที่ 2520 ความรู้ทางการผลิตแบบใหม่ ในรูปแบบ “การผลิตข้าวแบบน้ำตม” เป็นความรู้การทำงานแบบส่งเสริมโดยรัฐผ่าน “เกษตรกรตัวอย่าง” เป็นตัวนำแห่งการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นกลไกในกระบวนการจัดการความรู้การทำงานแบบแผนใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ต้นทศวรรษ 2530 ความรู้เกี่ยวกับอาชีพการงานกึ่ง เป็นองค์ความรู้ที่นำเข้ามาจากนโยบายส่งเสริมการผลิตกึ่งของรัฐ ตลอดจนปลายทศวรรษ 2540 นโยบายปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนบ่อกุ้งร้างก็เป็นความรู้หรือกระบวนการส่งผ่านความรู้หรือกระบวนการถ่ายทอดความรู้/เทคโนโลยีจากราชการที่ส่งลงไปในพื้นที่ เพียงแต่กระบวนการตอบโต้ของชาวนาด้วยกระบวนการจัดการความรู้ของตนเองออกมาเสมอ ๆ ในหลากหลายรูปแบบการผลิต เช่น ในรูปของการแสวงหาการผลิตแบบใหม่ คือ “เกษตรปลูกผักยกร่อง” หมายถึง การนำที่ดินนาข้าวมาปรับเป็นคูเพื่อปลูกผักเป็นการใช้กระบวนการทางสังคมจัดอบรมถ่ายทอดความรู้

¹⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. 2547: 42

และประสบการณ์กระจายความรู้การผลิตใหม่ที่มีบทบาทในการปรับปรุงวิธีการผลิตของชาวนาให้ได้รับคุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้นจากปัจจัยการผลิตเดิม สัมพันธ์กับสี่สาหรณ์ บัวสาย ที่กล่าวให้ความเห็นในทรศนะนี้¹⁹ ส่งผลให้ประชาชนยอมรับเอาและราชการก็ยอมรับเอาไปเป็นตัวแบบการผลิตใหม่เสริมรายได้จากการเพิ่มมูลค่าในนข้าว ที่เรียกว่า “ไร่นาสวนผสม” ผลของการยกระดับประสบการณ์ของชุมชนด้วยกระบวนการบริหารการความรู้เพื่อการพัฒนาของรัฐเอง ตลอดจนถึงรูปแบบการบริหารจัดการตนเอง สัมพันธ์กับความหมายภูมิปัญญาที่สุธิวังค์ฯ กล่าวไว้อีกมิติหนึ่ง คือ การจัดการตนเอง²⁰ ดังนั้น ในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างกลุ่ม สร้างเครือข่ายทางสังคมในการสร้างสถาบันการเงินของหมู่บ้าน พบว่ามีการจัดสร้างและขยายผล แลกเปลี่ยนความรู้การจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่จัดตั้งแห่งแรกใน พ.ศ. 2534 เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านมิติการจัดการความรู้ต่อบัความรู้การเงินของรัฐที่ส่งออกมายังลุ่มน้ำปากพนังโดยสำนักงานของราชการ

นอกจากนี้ผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีทักษะในการผสมผสานระหว่างการเรียนรู้และภูมิปัญญาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและใช้เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิตทางสังคมได้เป็นอย่างดีมากชุมชนหนึ่งของประเทศไทย เพราะจากการเป็นชุมชนเปิด อิสระจากรัฐ จึงต้องมีการใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต เช่น ประการแรก การใช้ความรู้และภูมิปัญญาในการรักษาฐานะอำนาจ หรือพิทักษ์ไว้ซึ่งทรัพย์สินโดยผสมผสานทั้งความรู้แบบวิทยาศาสตร์หรือการศึกษาจากระบบการศึกษากับภูมิปัญญาท้องถิ่น เฉกเช่นที่สุธิวังค์ พงษ์ไพบูลย์ กล่าวถึงว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการรักษาอำนาจ ฐานะ ชีวิตและทรัพย์สิน กล่าวคือ มีการสร้างและจัดการเครือข่ายทางสังคมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญด้วยการเป็นเกลอเป็นดองซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม ประการที่สอง มีภูมิปัญญาในการปรับใช้ในวิทยาการแผนใหม่ ความรู้ในระบบโรงเรียนเพื่อการการเลื่อนชั้น นั่นคือการเพิ่มคุณค่ามูลค่าจากวิทยาการ ความรู้แผนใหม่ ประการที่สาม การปรับตัวของอาชีพ บางคราวนำไปสู่การลดทอนภูมิปัญญา ลดคุณค่าภูมิปัญญาและคุณค่าในเชิงนามธรรม ขาดพิธีกรรมและกระบวนการที่จะเป็นสายใยยึดโยงให้สมาชิกในชุมชนได้เกาะเกี่ยวร้อยรัดกัน ประการที่สี่ จากการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังโดยรัฐมีตลอดมาก่อนทศวรรษ 2500 โดยยิ่งเร่งปฏิบัติการพัฒนามากขึ้นความรู้ใหม่ก็จะลงไปสู่ชุมชนมากขึ้นตามไปด้วย ในช่วง

¹⁹ สี่สาหรณ์ บัวสาย. 2551

²⁰ สุธิวังค์ พงษ์ไพบูลย์. 2544: 173

เริ่มขึ้นทศวรรษที่สองของการพัฒนาตามแนวพระราชดำริยิ่งเร่งกระบวนการเรียนรู้หรือการถ่ายทอดเทคโนโลยีด้วยกระบวนการซับซ้อนและเกิดผลที่ไม่คาดหวังมากขึ้น จนมีขบวนการทางสังคมตอบโต้ราชการมากขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งสัมพันธ์กับงานของสงบสงเมือง²¹ โดยกระบวนการตอบโต้เป็นการเลือกสรรที่พร้อมจะรับและปฏิเสธรัฐหรือสมยอมกับรัฐหรือแนวทางของราชการ แต่พร้อมที่จะปฏิเสธโดยมีรูปแบบเชิงปฏิกริยาทำทนายรัฐตั้งงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ²² ที่ศึกษา พบว่า ผู้คนในพื้นที่แห่งนี้มีกระบวนการปฏิบัติการแบบทำทนายราชการอยู่ตลอดเวลา

ความรู้ ภูมิปัญญา ลุ่มน้ำปากพนังทางด้านทรัพยากร

ทรัพยากรมีปริมาณมากที่สามารถแสดงความมั่งคั่งและความสมบูรณ์ของทรัพยากร ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ กุ้งหอย ปูปลา สัตว์ปีก ในขณะที่จำนวนประชาชนน้อย และ การใช้ทรัพยากรด้วยเทคโนโลยีพื้นบ้าน ดังนั้น ทรัพยากรจึงมีทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เพียงแต่ประเภทของทรัพยากรอาจจะต่างกันเหล่านี้จึงส่งผลต่อวิถีชีวิต เช่นเดียวกับ ทรัพยากรส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานหรือการตั้งบ้านเรือนและลักษณะการก่อสร้างบ้านเรือน และสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ก่อให้เกิดการปรับตัวจนเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร ให้สัมพันธ์กับวิถีของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างกลุ่ม เช่นเดียวกับ กระบวนการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ ให้เป็นไปด้วยความเรียบง่าย เพียงพอ เอื้ออาทรต่อทรัพยากร และแบ่งปันกันและกัน และมีการพยายามสร้าง ดัดแปลงทรัพยากร หรือสร้างขึ้นมาจากสมาชิกในชุมชนเอง เช่น “ทำนบกั้นน้ำ” การ “ขุดสระน้ำ” การขุดคลอง และใช้ทรัพยากรโดยมีกุศโลบายใช้ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ผ่านกฎระเบียบทางสังคม ความเชื่อต่าง ๆ หรือการสร้างอุดมการณ์ เกี่ยวกับทรัพยากร ที่ถือว่าเป็นการจัดระเบียบทางสังคมในการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า สำหรับปัจจุบันนั้นความสมบูรณ์กลับลดลงอย่างมาก ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปทั้งจากธรรมชาติและนโยบายการพัฒนาของรัฐ ก่อเกิดการย้ายถิ่น การปรับตัวเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่า มีความความยุ่งยากในกระบวนการผลิตมากขึ้น

²¹ สงบ สงเมือง. 2545: 23

²² ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549.

เครือข่ายทางสังคม

ในช่วงเกือบศตวรรษที่ผ่านมาปรากฏการณ์ว่าเป็นเครือข่ายทางสังคม เช่น “เป็นเกลอ” เป็นความสัมพันธ์เสมอด้วยญาติ ลักษณะของเกลอ คือระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ในลักษณะเป็นญาติที่สร้างขึ้นมา นอกจากนี้ พบว่ามีรูปแบบเครือข่ายของศิลปินพื้นบ้าน เครือข่ายการค้าของกลุ่มชาติพันธุ์ การจัดตั้งสมาคมจีนแซ่ เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิม บริเวณพื้นที่ชุมชนใหม่รอบอ่าว อย่างไรก็ตาม เครือข่าย เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน เป็นผลมาจากความขาดแคลนและความมั่นคงหรือความไม่มั่นคง และความไม่พอเพียงทางสังคม เศรษฐกิจและทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ สำหรับในช่วงปัจจุบันยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เกิดเครือข่ายทางสังคมภายในลุ่มน้ำ มาจากปัจจัยเหตุของการมีประเด็นร่วมกันของกลุ่ม องค์กร อาจจะสรุปว่าสังคมลุ่มน้ำปากพนัง เป็นสังคมที่มีความขาดแคลน หรือมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรต่างกัน มีความมั่นคงต่ำ และอำนาจรัฐมีน้อย แต่มีอิสระสูง ส่งผลให้เกิดเครือข่ายทางสังคมที่ต้องเกื้อกูลกัน และมีประสบการณ์ในการรวมกลุ่มทางสังคม องค์กรทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ผันแปรรูปแบบไปตามสภาวะวิสัย

เครือข่ายทางเศรษฐกิจ

ในช่วงโบราณจนถึงยุค 2505 จะเกิดการทำเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชนที่มักจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายข้ามสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งมาจากการเชื่อมโยงหลัก ๆ คือ ความมั่งคั่งของกระบวนการผลิต ความสมบูรณ์ทางการผลิต ก่อให้เกิดเครือข่ายปัจเจกบุคคลภายในและข้ามสภาพภูมิศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อการแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต เช่น ฝากวัวเลี้ยงวัวในฤดูกาลน้ำหลากช่วงปลายเดือน 9 จนกลายเป็น “เกลอเลเกลอทั้ง”²³ ความสัมพันธ์แบบนี้เป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจข้ามพื้นที่หรือข้ามชุมชน ส่วนเครือข่ายภายในชุมชนหรือในพื้นที่ห่อมบ้านต่าง ๆ มีกิจกรรม การรวมกลุ่มไปหาผลผลิตทางธรรมชาติมาใช้บริโภคในครัวเรือน การเกิดเกลอต้องซึ่งเป็นเครือข่ายต่างพื้นที่

²³ ทั่ง หมายถึง ฟุงนา

สัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับเครื่องอุปโภคและบริโภคอื่น ๆ ในช่วงทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 มีการเชื่อมเครือข่ายข้ามพื้นที่หรือสภาพภูมิศาสตร์ของประชาชนชาวบ้าน หลังจากมีประเด็นร่วมกัน สำหรับในช่วงปัจจุบัน หลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริหรือทศวรรษ 2540 เกิดเครือข่ายภายในลุ่มน้ำ ที่มาจากเหตุปัจจัยของการมีประเด็นร่วมกันของกลุ่มอาชีพ ยิ่งประชาชนประสบปัญหา มาก ๆ ก็จะเคลื่อนไหวในลักษณะการสร้างเครือข่ายจำนวนมากขึ้นและแตกรูป แปรสภาพออกไปอย่างซับซ้อน จึงเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่นับวันจะมีมากขึ้นเพราะไปปฏิสัมพันธ์จนเป็นเครือข่ายทางสังคมภายนอกลุ่มน้ำ ต้องการตั้งงบประมาณ ดึงทรัพยากร แสวงหาภาพลักษณ์หรือเป็นสร้างภาพลักษณ์ให้กลุ่ม องค์กร เป็นการอ้างอิงอำนาจ งานของณรงค์ บุญสวยขวัญ²⁴ อธิบายว่า การเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมใหม่ เป็นการปรับตัวของกลุ่มองค์กรที่มีผู้นำใหม่ ๆ เข้ามา พร้อมกับสังคมเปิดเน้นการเชื่อมโยงเครือข่ายกับหน่วยงาน สถาบัน องค์กรภายนอกพื้นที่ลุ่มน้ำ กระตุ้นประเด็นเพื่อการเคลื่อนไหว ที่ต้องการใช้สมาชิกกลุ่มองค์กร เกิดสิทธิ์ เสียดสิทธิ์ โอกาสจนเป็นขบวนการทางสังคมที่มีขอบข่ายทางเป้าหมายและวิธีการชัดเจนขึ้น

เครือข่ายทางทรัพยากร

ในอดีตกว่าห้าทศวรรษมาแล้วนั้น มีเครือข่ายทางสังคมด้านการใช้ทรัพยากร เนื่องจากการใช้ทรัพยากร การขาดแคลนหรือความไม่สมบูรณ์ของระบบนิเวศ มักจะทำบนฐานความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและเป็นเครือข่ายของปัจเจกบุคคลที่ปฏิสัมพันธ์กัน คนที่บริหารจัดการเครือข่ายจึงเป็นผู้นำ กลุ่มแกนนำ ที่ประชาชนไว้วางใจ²⁵ ประเด็นที่น่าสนใจ ได้แก่ (1) การจับจองที่ดิน (2) ส่วนเครือข่ายทางสังคมเนื่องจากความไม่สมบูรณ์และขาดแคลน โดยที่เครือข่ายของการแลกเปลี่ยนระบบของต่อของดังกล่าวทำให้ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ และใช้ชีวิตอยู่ได้โดยปกติสุข เครือข่ายทางทรัพยากรที่กลุ่มคนในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำ ต้องการทรายเพื่อใช้ถมบริเวณลานวัดและก่อสร้าง มีการย้ายถิ่นออกไปหาสวนของผู้คนในพื้นที่

²⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549: 309

²⁵ ภัทรวรรณ แทนทอง. 2550: อ้างแล้ว, ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549 อ้างแล้ว, สมใจ พิมล. 2550: อ้างแล้ว

ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดเครือข่ายเนื่องจากความเป็นญาติที่ย้ายออกไปจากลุ่มน้ำฯ กลับภูมิลำเนา ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในทศวรรษ 2510 สำหรับในปัจจุบันเกิดเครือข่ายในหลากหลายลักษณะ ได้แก่ (1) เครือข่ายของคนที่ย้ายถิ่นไปทำมาหากินในชุมชนเมืองไปตั้งกลุ่มองค์กรและเชื่อมโยงกันภายนอกและเชื่อมโยงกับภายในเพื่อมาทอดผ้าป่าในภูมิลำเนา (2) เครือข่ายภายในของกลุ่มคน องค์กรทางสังคมที่ประสบปัญหาและประเด็นร่วมกัน มีการสร้างองค์ความรู้ใหม่เป็นเครื่องมือในการตอบโต้กับความรู้ของราชการ สัมพันธ์กับงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ²⁶ และงานพรใจ ลีทองอินทร์²⁷ ที่ประชาชนแสดงการตอบโต้โดยจัดตั้งกลุ่มองค์กร เครือข่ายทางสังคม ลักษณะการเชื่อมโยงเครือข่ายภายใต้ระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปจากการดำเนินงานของโครงการพัฒนาโดยเฉพาะหลังปิดประตูระบายน้ำอุทกวิภาชน์ประสิทธิ์ เมื่อ 2542 มีลักษณะ คือ (1) เป็นการดำเนินการผ่านผู้นำและกลุ่มบุคคลแกนนำเข้าด้วยกัน (2) มีการสร้างประเด็นร่วมกันและขยายประเด็นให้เป็นประเด็นสาธารณะ (3) เชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกและเล่นกับสื่อสารมวลชน (4) ลักษณะและวิธีการหรือรูปแบบเข้าร่วมประชุมในเวทีหรือการประชุมสัมมนาทางวิชาการได้แสดงความคิดเห็นจนเกิดเป็นความถี่ของประเด็น, พยายามโน้มน้าวหรือแสวงหาช่องทางให้รัฐหรือราชการตัดสินใจสนับสนุนความต้องการของกลุ่มทางสังคม, เสนอข้อเท็จจริงและความคิดเห็น เป็นเอกสารมาจากการวิจัยของชาวบ้าน

ดังนั้นหากสรุปการมีเครือข่ายทางสังคมพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง สัมพันธ์กับที่ณรงค์ บุญสวยขวัญ วิเคราะห์ไว้แล้วและตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติม คือ ประการแรก ในยุคทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงทศวรรษ 2510 นั้นการมีเครือข่ายเป็นกลุ่มญาติสนิทมิตรสหาย หรือวงศาญาติญาติ มิการเริ่มสร้างขึ้นเองในนามการผูกความสัมพันธ์การเป็น “เป็นอ้ายเพื่อน” “เป็นอ้ายคอ” และ “เป็นอ้ายเกลอ” หมายถึงว่า การเป็นเกลอ คือระดับความเข้มข้นของความสัมพันธ์แล้ว จะมีผลสืบเนื่อง คือการเชื่อมโยงสู่การเป็นกลุ่มเครือญาติที่สัมพันธ์กันเป็นขบวนการทางสังคม ถือว่าเป็นตัวชี้ถึงความมั่นคงทางสังคม นั่นคือ ต้องดูแลช่วยเหลือเกื้อกูลทรัพยากรระหว่างกันครอบคลุมทุกมิติของวิถีในสังคม เครือข่ายแบบนี้เริ่มต้นมาจากเหตุผลความมั่นคงปลอดภัยและความมั่งคั่งหรือความสมบูรณ์ของการดำรงชีวิตที่พึ่งตนเองไม่ได้ ประการที่สอง

²⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2549

²⁷ พรใจ ลีทองอินทร์. 2545

เครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยุคปัจจุบันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มองค์กรทางสังคม นับว่ามีมากขึ้นโดยในช่วงหลังที่ราชการเข้าไปมีบทบาทในชุมชนหมู่บ้านหลังทศวรรษที่ 2520 พบว่า มีกลไกที่รัฐขับเคลื่อนการพัฒนาหมู่บ้าน คือ การส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่มในรูปของกลุ่มอาชีพและกลุ่มออมทรัพย์ ในขณะที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเองในกระบวนการพัฒนารูปแบบการผลิต จากนั้นหลังทศวรรษ 2531 พบว่า ประชาชนใช้ความรู้ประสบการณ์จากราชการปรับกระบวนการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มองค์กรที่มีความเป็นทางการมากขึ้นอย่างรวดเร็วตามประเด็นที่กลุ่มตนเองสนใจ เป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายข้ามพื้นที่ และมาจากเหตุของประเด็นการพัฒนา มากกว่าประเด็นความมั่นคงแฉกเช่นอดีต ประการที่สาม การเกิดขบวนการทางสังคมในลักษณะเครือข่ายทางสังคม สัมพันธ์กับแนวคิดทางทฤษฎีที่ว่า ยิ่งเร่งการพัฒนาอาชีพของชุมชนก็จะสัมพันธ์กับจำนวนกลุ่มที่เพิ่มขึ้น หรือยิ่งเร่งการพัฒนาเศรษฐกิจยิ่งเร่งให้เกิดกระบวนการรวมตัวเป็นกลุ่ม การพัฒนาเป็นกลไกสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มองค์กรเหล่านั้นจะเป็นกลไกขับเคลื่อนกิจกรรมทางสังคมให้มีความสัมพันธ์ในเชิงคุณภาพกับรัฐพลังและศักยภาพของภาคสังคมที่เกิดจากกระบวนการทางสังคมอันเนื่องมาจากกลุ่มองค์กรทางสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ มีอย่างต่อเนื่องจนสามารถเข้าใจได้ว่า เป็นธรรมชาติของผู้คนที่รวมเป็นกลุ่มทางสังคมพยายามจัดการดำเนินชีวิตตนเอง **ครัวเรือนและชุมชนด้วยการพึ่งพาศักยภาพของตนเองมาโดยตลอดท่ามกลางสภาพธรรมชาติที่ผันแปร ระบบราชการอ่อนแต่พยายามเร่งการพัฒนา ระบบการค้าที่เข้ามาอย่างอิสระเสรีกว่า 100 ปี เหล่านี้เป็นปฏิบัติการบนแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อจัดการตนเองจนเป็นขบวนการทางสังคมในหลายมิติ เป็นต้นว่า มิติจัดการแก้ปัญหาสังคมอันเป็นเรื่องของความปลอดภัยในทรัพย์สิน และมิติการจัดการด้านอาชีพ** ลุ่มน้ำปากพนังมีขบวนการของประชาชนที่ก้าวหน้าที่จะพยายามคิดค้นวิธีการประกอบการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตตลอดมา พบว่ามี **“กลุ่มชาวนา”** มีขบวนการทางสังคมที่ช่วยกันพัฒนาการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ ตามบ้านต่าง ๆ ด้วยการขุดดินนาข้าวเป็นร่อง หรือยกเป็นโคกปลูกพืช เป็นรูปแบบการผลิตแบบใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว นาม **“ไร่นาสวนผสม”** หลังการพัฒนาอาชีพในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อ พ.ศ. 2537 ก็จะมีการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นตามประเด็นปัญหาและมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย นั่นคือ ผลจากการที่มีประเด็นปัญหาและความต้องการภายในพื้นที่ภูมิศาสตร์

กรอบแนวคิดเพื่อการอธิบายและข้อค้นพบวัฒนธรรมข้าว ชาวลุ่มน้ำปากพนัง

ร่วมกัน มีทั้งการสมยอมกับราชการหรือรัฐหรือตลาด ปฏิเสธราชการหรือตลาด พร้อม ๆ กับมีกระบวนการ กลไกในการตอบโต้ ปรับตัวอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์จำกัดของทรัพยากรและโอกาส พบว่า มีการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มมูลค่า จากศักยภาพหรือปัจจัยที่มีอยู่อย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบ การทำนา โรงสี คอกรวมรวมกลุ่ม เกลือ การขุดถนน ถนนน้ำ ไร่นาสวนผสม การทำนาทุ่ง ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ให้เกิดประโยชน์แก่ครัวเรือน ชุมชนท้องถิ่น เหล่านี้คือรูปธรรมของปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีพลังต่อการพัฒนาครัวเรือน บ้านและลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งแสดงออกมาในรูปการต่อสู้ เรียกร้อง เสนอแนะ อย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ

แผนภูมิที่ 3 แสดงตัวอย่างเครือข่ายองค์กรสังคมที่หน้าที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ที่มา: ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2549: 108

บทสรุป

ประการแรก ลุ่มน้ำปากพนัง เป็นแหล่งก่อเกิดวัฒนธรรมชาวลุ่มน้ำแห่งหนึ่งในคาบสมุทรสยามมลายู อันเนื่องจากการเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อค้ำยันความมั่นคงของนครรัฐอิสระในแถบคาบสมุทรแห่งนี้ นอกจากนั้นการผลิตข้าวยังเป็นสินค้าในยุคสมัยที่เป็นระบบทุนที่เปิดมากขึ้น ๆ การที่ข้าวกลายเป็นสินค้าก่อให้เกิดผลพวงที่ตามมา โดยเฉพาะชุมชนชาวนา ชุมชนแห่งการค้า ชุมชนของแต่ละชาติพันธุ์เต็มพื้นที่ และชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการปรับตัว นอกจากนี้ข้าวยังเป็นกระบวนการทางสังคมที่เป็นบ้ำลอมความเป็นอัตลักษณ์ของผู้คนในลุ่มน้ำแห่งนี้ให้โดดเด่นท่ามกลางความหลากหลายของพฤติกรรม และแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขอื่น ๆ ที่เปิดมากขึ้น

ประการที่สอง วัฒนธรรมชาวนาในลุ่มน้ำเป็นการผสมผสานจากเงื่อนไขความขาดแคลนหรือไม่สมบูรณ์ของแต่ละหย่อมบ้าน แต่ละพื้นที่หรือลุ่มน้ำย่อย กับเงื่อนไขความมั่นคงที่มีมากน้อยตามอำนาจรัฐ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจเชิงสัมพันธ์ จากความไม่สมบูรณ์หรือความขาดแคลน และความมั่นคงตั้งที่ว่านี้ส่งผลให้เกิดการสร้างระบบความสัมพันธ์แบบปัจเจกบุคคล และเครือข่ายทางสังคมขึ้นมา เกิดระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลภายในและภายนอกชุมชน มีการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนเพื่อแก้ไขความขาดแคลนและความไม่มั่นคง

ประการที่สาม จากเงื่อนไขความขาดแคลนหรือไม่สมบูรณ์ของแต่ละหย่อมบ้าน แต่ละพื้นที่หรือลุ่มน้ำย่อย กับเงื่อนไขความมั่นคงที่มีมากน้อยก่อเกิดเป็นกิจกรรม แต่ครอบครองปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน และมีความรู้ ส่งผลให้เกิดบุคลิกภาพจำเพาะ เช่น รู้ทันคน ความอดทน ใจถึง รวมกลุ่มแต่มีความเป็นตัวของตัวเอง มั่นใจในตนเองสูง จนมีการตีราพฤติกรรมดังกล่าวจากราชการ บุคคลภายนอกเชิงลบ

ประการที่สี่ จากเงื่อนไขความขาดแคลนหรือไม่สมบูรณ์ของแต่ละหย่อมบ้าน หากจะนำเสนอมิติชีวิตในมิติระยะเวลาในการวิถีชาวนาในลุ่มน้ำปากพนังนั้นสามารถจัดทำเป็นบ้านอนุทินชีวิตชาวนาลุ่มน้ำปากพนังในยุคอดีต จนสามารถอธิบายว่าเป็นวัฒนธรรมและความเชื่อแห่งสายน้ำ หรือ “ภารกิจและกิจกรรมของชาวบ้านในรอบ 12 เดือน” โดยสรุป คือ

เดือนอ้าย / เดือนยี่ เป็นช่วงที่ปริมาณน้ำฝนมากสูงสุดและลดลงในเดือนยี่ น้ำในบางครั้งก็ กิจกรรมตามหย่อมบ้านก็ไม่มีกิจกรรมอะไรมากกว่าการหาปลา หาไม้

ชนทรายเข้าวัด โดยกลุ่มชาวบ้านในหมู่บ้านจะมีการชนทรายเข้าวัดจากชุมชนอื่น ๆ อำเภออื่น ๆ บางกลุ่มก็จัดทำแพ เรือเป็นกลุ่มไปในป่าพุ เพื่อหาไม้มาใช้ในครัวเรือน และสาธารณะของชุมชน นับเป็นช่วงเวลาที่ดินข้าวจะได้เจริญเติบโต เป็นช่วงที่น้ำพัดพาปุ๋ยธรรมชาติจากภูเขาหรือปุ๋ยจากพื้นที่สูงมากับกระแสน้ำที่ไหลหลาก มาตกตะกอนและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินเหมาะสำหรับข้าวจะได้แตกกอ ตั้งท้อง ออกรวง ในช่วงท้ายของช่วงนี้อากาศจะร้อนมากขึ้นเป็นตัวเร่งการสุกของรวงข้าว เริ่มเกี่ยวข้าวและไปรับวัวที่ฝากเพื่อนในชุมชนที่ราบเชิงเขาเลี้ยงไว้กลับมา เพราะหญ้า หรือขังข้าวจะมีมากพอ พร้อม ๆ กับพื้นที่น้ำลดแล้ว

เดือน สาม – เดือนสี่ ชาวบ้านจะชวนกันเดินทางทำ นั้งเรือไป “คอน²⁸” หรือไป “ในพระ²⁹” เพื่อร่วมประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ เริ่มฤดูการเก็บเกี่ยว จะมีการเย็บเปี้ยวซึ่งทำจากใบจากและใบตาลโตนด (ใบโหนด) แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ใบโหนด ทำแกะเก็บข้าว ทำแสก (สาแหรก) สำหรับหาบข้าว ข้าวเริ่มสุก อากาศเริ่มทวีความร้อนขึ้น มีการทำบุญข้าวใหม่ ทำขนมถวายพระ เพราะช่วงเวลาจากนี้จึงเป็นช่วงแห่งการเก็บเกี่ยว ความร้อนของอากาศที่ต่อเนื่องทำให้น้ำในท้องนาจะเริ่มเหือดแห้ง ทำให้การเก็บเกี่ยวข้าวเป็นไปโดยสะดวก และเป็นช่วงที่ต้องรีบเร่งเก็บเกี่ยวข้าวให้เสร็จ

เดือน 5 จะมีวันว่าง หรือเล่นสงกรานต์อยู่ 3 วัน³⁰ ในช่วงนี้จะมีบันเทิงพื้นบ้าน คือ “เพลงบอก” ที่ส่งเสียงบอกเล่าประวัติวันสงกรานต์และนางสงกรานต์ บางก็ขอให้เพลงบอกทำขวัญข้าวให้ โดยหยิบข้าวมาสักสามเสียงมาใส่ไว้ในที่แล้วผูกผ้าขาว ในช่วงดังกล่าวนี้ยังมีพิธีสำคัญของอาชีพทำนาคือ **การทำขวัญข้าว** ชาวบ้านจะชวนกันไปวัดเพื่อทำกิจกรรม นอกจากนี้ในช่วงต่อจากเดือนสี่อาจจะเข้าป่าพุอีกครั้งหนึ่งเพื่อหาปลา

เดือน 6 จะเริ่มมีการแยบ หรือการเริ่มไปสู้อหญิงสาว ด้วยการละเล่นร่วมกันของหนุ่มสาว ช่วงเดือน 5 (ช่วงว่าง) ทำให้เกิดรู้จักและชอบพอกัน พร้อม ๆ กับการเตรียมเสปียง เช่น ไม้พิน ข้าวสาร กะปิพริกแห้ง ไข่บริโภคในฤดูฝน นอกจากนี้ยังมีพิธีโกนจุก ช่วงนี้หรือก่อนเล็กน้อยและไปจนถึงเดือนถัดไปจะเป็นช่วงของความบันเทิง

²⁸ เมืองนครศรีธรรมราช

²⁹ เป็นภาษาชาวบ้านที่หมายถึง ในวัดพระมหาธาตุที่มีองค์พระบรมธาตุประดิษฐาน

³⁰ สุนทรภรณ์ (2-23 - 2-25) พรรณนาถึงการละเล่นหรือบันเทิงชาวบ้านในช่วงเดือน 5 จะมีการละเล่นในวันว่าง โดยแบ่งการ เล่นออกเป็น 2 เวลา คือ เวลากลางวัน (ตอนบ่ายแสงแดดไม่ร้อน) 1. การเล่นสะบ้า (ยิงสะบ้า) มี 2 ชนิด 1.1 สะบ้าเลย ใช้ 1.2 สะบ้าหลาก) 2. เล่นทอยล้อ 3. ช้างข้ามห้วย 4. ยับสาก 5. ตะกร้อ มี 2 อย่าง คือ ตะกร้อวงและตะกร้อหว่ง 6. วิ่งเปี้ยว เวลา กลางคืน (ใช้แสงไฟจากแม่ได้เตยและตะเกียงน้ำมันมะพร้าว) 1. พาดทัง 2. ปลาวิ่งฟ่อง 3. อุบลูกไก่ 4. โยนลูกกลี 5. มอนซ่อนผ้า

แห่งท้องทุ่ง จะมีโนราห์หรือหนังตะลุงมาแสดงประชันกัน เรียกว่า “โนราห์แข่ง” หรือ “หนังแข่ง” จัดแข่งกันตามลานวัด ผู้ชมก็จ่ายค่าผ่านประตูเข้า เมื่อก่อนโนราห์แข่งตอนกลางวัน ส่วนหนังตะลุงนั้นแข่งกลางคืน นอกจากนั้นจะมี รำโทน ที่มีคนแต่งเพลง นางรำก็จะรำไปตามเพลง จะเล่นตอนที่ถึงงานวัด และก็มีการแข่งขันรำโทนด้วย รำวงเวียนครกก่อน

เดือน 7 ช่วงนั้นฝนจะแล้งอยู่นานพอสมควร ใครสนใจจะบวชเรียนก็จะถูกส่งตัวเพื่อไปศึกษาธรรมะ สำหรับคนที่ไปสูขอหญิงสาวไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้วก็บวชเพื่อแต่งงานในเดือน 9 หรือไม่กี่เดือน 11 ต่อไป สำหรับการทำงานในฤดูกาลใหม่จะเริ่มต้นในช่วงนี้ เพราะฝนเดือนหกเริ่มตกจึงทำการไถ และหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว การไถนาในอดีตจะใช้วัว การไถนาปี 4 ชั้นตอน คือ ไถตะ ไถแปร ไถกลบ และไถหว่าน ส่วนผู้ชายวัยรุ่นจะเริ่มเข้าสู่การถวายตัวเป็นนาคที่วัด เพื่อเตรียมตัวในการจะบวชพระ ทั้งการท่องคำพระ ภาษาพระ การปฏิบัติตนช่วยพระ

เดือน 8 การบวชพระภิกษุ สามเณรเข้าพรรษา มีการค้างตอก เอาเก็บไว้ให้พระที่เข้าพรรษา เพราะเป็นช่วงฤดูฝน พระออกไปไหนไม่ได้ ก็จะได้ฉันทข้าวตอกเป็นอาหาร

เดือน 9 มีการแต่งงานกันมาก เตรียมตัวยกเรือน³¹ เหตุที่คนชอบ ยกเรือนในช่วงนี้เพราะว่า คนจะว่างในช่วงนี้ก็มีกิจกรรมที่สำคัญคือ “ออกปากยกเรือน” นอกจากนี้ เป็นช่วงที่ไถนาเสร็จ และน้ำกำลังจะมา จึงต้องไปส่งวัว ไปฝากชุมชนที่ราบเชิงภูเขาช่วยเลี้ยง

เดือน 10 ทำขนม พอง ลา เครื่องกระยาสารท ไปทำบุญที่วัด ญาติ ๆ หรือลูก ๆ หลาน ๆ ที่ออกไปทำงานนอกบ้าน ก็จะกลับบ้านมาร่วมกันทำบุญเดือนสิบ เป็นเทศกาลทำบุญที่เรียกว่า “ยกหมรับ” เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ปู่ย่า ตายายญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วซึ่งเชื่อว่าเป็น “เปรต” โดยการทำการ “ยกหมรับ” จะมี “ยกหมรับเล็ก”³² หรือการทำบุญเล็ก เป็นการรับบรรพชนที่มาจากยมโลกหรือเปรตภูมิ และทำบุญใหญ่ หรือ “ยกหมรับใหญ่”³³ เพื่อส่งบรรพชนกลับสู่ยมโลก ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ด้รวบรวมศาสนามาปฏิบัติ เพราะลูกหลานที่จากบ้านไปอยู่ไกล ๆ จะกลับมาทำบุญที่บ้านเกิดของตัวเอง

³¹ หมายถึง ปลูกบ้าน สร้างเรือน

³² ในวันแรม 1 ค่ำเดือน 10

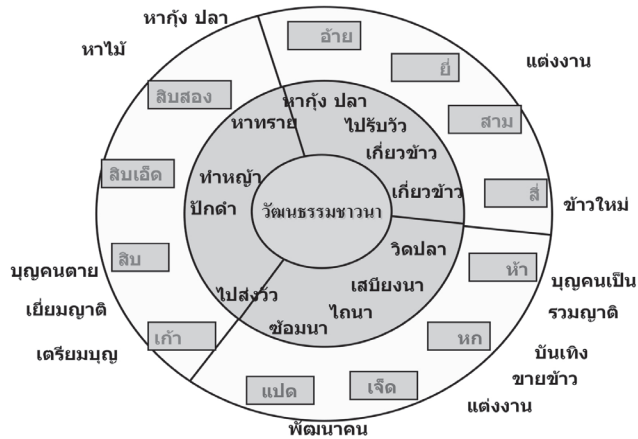
³³ ในวันแรม 15 ค่ำเดือน 10

เดือน 11-12 ชักพระ “ลากพระบก, ลากพระน้ำ” ออกพรรษา ทอดกฐิน การลากพระ จะลากโดยใช้เรือเพรียว พระลากจะทำให้หญิงชายได้พบกัน 1 ครั้ง ลากพระจะมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถบนบานอะไรก็ได้ (ก็จะรับ) หากถ้าได้ หรือจะเป็นกิจกรรมที่ได้แสดงพลังอำนาจ บารมีของบุคคลจึงมักจะมีคนชักพระทะเลาะกันหน้าพระ หรือขัดแย้งกัน จึงเป็นกิจกรรมเพื่อร่วมกันทำบุญและเล่นชดหลุดโคลนอาจจะขัดแย้งกัน วัดที่จะลากพระจะเริ่ม “คุ่มโพน” (ดนตรีใช้ตีประโคมตะโพน) เพื่อปลุกใจชาวบ้าน ให้กระตือรือร้นร่วมพิธีลากพระ และอาจนำไปทำทายแข่งขันกับวัดใกล้เคียง พร้อมกันนั้น ทั้งภิกษุ สามเณรและอุบาสกที่มีฝีมือทางช่างก็จะช่วยกันจัดตกแต่งเรือพระซึ่งต้องทำกันอย่างสุดฝีมือ การชักพระจะเป็นการบอกกล่าวนัดหมายวัดทอดกฐินของวัดด้วย ส่วนการทำนา กิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ คือ การซ่อมข้าว โดยทำการแบ่งกล้าจากห่อที่นำไปแชมในห่อที่มีข้าวเบาบาง สำหรับการทำนาคาในช่วงนี้เป็นเวลาที่เหมาะสมสำหรับไถเทือก เพราะฝนที่ตก ในช่วงนี้ปริมาณน้ำฝนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ข้าววงอกเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ถึงช่วงนี้ชาวนาจะดูความสมบูรณ์ของพืชนา บางห่ออาจจะมีการงอกอย่างแน่นหนา ขณะที่บางห่ออาจจะงอกเบาบางหรือไม่มีเลย เมื่อมีน้ำฝนลงมา สำหรับการทำนาคา ในช่วงนี้เป็นเวลาที่เหมาะสมสำหรับไถเทือกเพราะฝนที่ตกในช่วงเดือนสิบ - เดือนสิบเอ็ด จะตกเป็นท่าใหญ่และค่อนข้างต่อเนื่องจึงเหมาะที่จะทำเทือกสำหรับดำนา และเหมาะสำหรับถอนต้นกล้าที่เพาะเอาไว้มาปักดำ

โดยสามารถสรุปออกเป็นแผนภูมิวงจรหรือกระบวนการดำเนินชีวิตของชาวนา ดังแผนภูมิที่ 4 วัฒนธรรมข้าว ดังนี้

กรอบแนวคิดเพื่อการอธิบายและข้อค้นพบวัฒนธรรมข้าว ชาวลุ่มน้ำปากแพง

แผนภูมิที่ 4 วัฒนธรรมข้าว

ที่มา: ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2551

จากแผนภูมิ พบว่าในช่วง ระยะเกือบ 100 ปีที่ผ่านมา หรือประมาณ พ.ศ. 2450 - 2520 พบกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนของชาวนาเกิดอยู่อย่างต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนไป โดยมีนาข้าวเป็นแกนในการยึดโยงชีวิตของประชาชน บางกิจกรรมอาจจะพ้องกับสังคมชาวนาในพื้นที่อื่นของสังคมไทยหรือเอเชียอาคเนย์ แต่บางกิจกรรมก็มีเฉพาะของชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ แห่งนี้ ในบางขั้นตอนของประเพณีอาจจะแตกต่างกันตามอัตลักษณ์และพหุลักษณะ เช่น ทำนาแต่ไม่มีประเพณีให้ทานไฟ การนำสารข้าวใหม่ไปทำบุญ การทำบุญเดือนสิบที่ใช้ขนมลา (เซ็คน้ำมัน) ขนมพอง ใช้ขนมพองขนมลามอบให้กับบุคคลอื่นเป็นที่เคารพ มีไชนตายเพียงอย่างเดียว มีทั้ง บุญเล็ก บุญใหญ่

ประการที่ห้า ค่านิยมการเรียนรู้ ถือว่าเป็นค่านิยมของปัจเจกบุคคล ที่โดดเด่นจนกลายเป็นฐานค่านิยมหลักของสังคมชาวลุ่มน้ำปากแพง โดยแสดงออกจากใน (1) กิจกรรมในวิถีชีวิต ได้แก่ การปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่า (values add) ทั้งเพิ่มคุณค่า มูลค่าบุคคลและพื้นที่นาข้าว จากบุคคลธรรมดาเป็นปราชญ์ชาวบ้าน จากการใช้

ที่ดินทำนาเป็นการเพาะปลูกอย่างอื่น ๆ หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ นอกเหนือการทำนาข้าว (2) การศึกษาเล่าเรียน ที่พบว่ามีความหลากหลายที่จะกล่าวว่าเป็นหนังสือเกือบทุกครัวเรือน จึงพบว่ามีความรู้วิชาการ ตุลาการ พระภิกษุ นักบริหารระดับสูงของประเทศจำนวนมากมาจากลูกหลานชาวท้องถิ่น

ประการที่หก โครงสร้างอำนาจในชุมชนหรือบ้าน เป็นความสัมพันธ์ในระบบคุณค่าทางด้านศีลธรรม เศรษฐกิจ และการเรียนรู้ แต่อำนาจรัฐที่แม้ว่าเป็นอำนาจแฝงไม่อาจจะแผ่เข้าไปเป็นแกนหลักในโครงสร้างอำนาจของชุมชน ระบบ กลไกของอำนาจรัฐจึงถูกตอบโต้และมีปฏิกิริยาจากชุมชนเสมอมา ปฏิกิริยานี้อาจจะมีทั้งปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับรัฐหรือราชการ และปฏิสัมพันธ์เชิงลบกับรัฐหรือราชการ ในขณะที่ผู้คนในลุ่มน้ำก็ผลิตวาทกรรมหลายแบบในแต่ละยุคสมัย ย้ำความเป็นชาวนา

ประการที่เจ็ด ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง มีจินตนาการความเป็นชาวนาสูง หรือให้คุณค่ากับอาชีพทำนา แต่ให้มูลค่าการทำนาลำบาก นั่นคือ การรักษาที่นาข้าว การทำนาในแต่ละปีแต่ละฤดูกาล แม่น้ำในมิติเศรษฐกิจจะขาดทุน และบุตรหลานชาวนาไม่ยอมทำนา รวมทั้งกระบวนการกล่อมเกลามาให้ออกจากอาชีพแห่งมาตุภูมิ สู่อารมณ์อาชีพอื่นนอกการทำนาข้าว พร้อม ๆ กับการย้ายถิ่นสูง กลายเป็นระลอกคลื่นของการย้ายถิ่นของคนลุ่มน้ำปากพนังไปอาศัยชุมชนป่า และเขตเมืองต่าง ๆ ปล่อยให้ชุมชนค้าข้าว ชุมชนชาวนา วัดร้างเป็นจำนวนมาก ดังนั้น จินตนาการอาชีพชาวนากับวิถีชาวนาขัดแย้งกันในตนเอง นาข้าวจึงเป็นทางเลือกสุดท้ายในกระแสนิยมที่เชี่ยวกราก

สุดท้ายของงานชิ้นนี้จึงแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่อาจจะเป็นสถิตในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ชุมชนแห่งลุ่มน้ำปากพนัง แต่ก็พยายามเสนอให้พลวัตของวัฒนธรรม เพราะวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขตั้งกรอบแนวคิดในแผนภูมิที่ 1 ที่กล่าวแล้ว

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และเจียรชัย อิศรเดช. สื่อพื้นบ้านชาวรับงานสุขภาพนทบุรี. โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). 2549
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. ความขัดแย้งทางสังคมในบริบทการพัฒนาเศรษฐกิจระดับท้องถิ่น: กรณีศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2536
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. ขบวนการปฏิบัติการประชาสังคมกับการใช้อำนาจรัฐในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. ดุษฎีนิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รัฐศาสตร์) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 2549.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. วิถีชีวิตประชาชนพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะแผนพัฒนาที่ 1-8. โครงการวิจัยภายใต้โครงการเมธีวิจัยอาวุโส ศาสตราจารย์สุฉวีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2544.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. การวิจัย ชื่อ “ประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำปากพนัง 100 ปี กับตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง” ชุดโครงการวิจัยกลุ่ม “ตัวชี้วัดทางสังคม: การศึกษาสภาวะทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง” ภายใต้ชุดโครงการวิจัยและพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โดยการ สนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2551.
- นรินาถ แก้วประเสริฐ และจินตนิย์ จิตตรานันท์. ช่องทางการกระจายข้าวของลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. ใน ณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ). *ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้: ยุทธศาสตร์ชาวลุ่มน้ำปากพนัง*. โรงพิมพ์ใหม่พรินตัง. 2549.
- นรินาถ แก้วประเสริฐ และจินตนิย์ จิตตรานันท์. กรณีพื้นที่รอบอ่าวปากพนัง. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2550.
- พรใจ ลีทองอินทร์. การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า. ดุษฎีนิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 2547.

- พอพันธ์ อูยานนท์. ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย: ชุมชนชนบทภาคกลาง. ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์แนวคิดไทย กับแนวคิดชุมชน. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2548.
- ไพโรจน์ นวลนุ้ม. แผนการใช้ที่ดินและทัศนคติของคนรุ่นใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อ อาชีพทำนา. ใน ณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ). ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้: ยุทธศาสตร์ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง. โรงพิมพ์พิมพ์พรินติ้ง. 2549.
- ไพโรจน์ นวลนุ้ม. กรณีพื้นที่นาข้าวในท้องที่ตำบลเกาะเกด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนาน ตำบลเสื่อหึ่ง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาสภาวะสังคมเศรษฐกิจ เพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง. ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2550.
- ภัทรวรรณ แทนทอง. กรณีพื้นที่ริมชะอวด – แพรกเมืองและพื้นที่ตำบลควนชะลิก แหลม เขาพังไกร रामแก้ว. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาสภาวะสังคมภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2550.
- ยศ สันติสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในโลกที่สาม. โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2546.
- สงบ ส่งเมือง. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา. เอกสารเสนอในการประชุมรายงานความก้าวหน้า โครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย วันที่ 25-26 ตุลาคม 2545 ณ โรงแรมสยามซิตี กรุงเทพฯ. โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2545.
- สมใจ พิมพ์. กรณีพื้นที่นาข้าวในเขตชลประทาน. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาสภาวะภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2550.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง. วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 2551

สุนทรภรณ์ จันทภาโส. **กลุ่มชาวนากลุ่มน้ำปากพอง**. ใน ณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ). ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้: ยุทธศาสตร์ชาวลุ่มน้ำปากพอง. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ร่วมกับจังหวัดนครศรีธรรมราช สำนักงานการค้าภายใน จังหวัดนครศรีธรรมราช และสมาคมโรงสีข้าวและชาวนาภาคใต้..ภายใต้ การสนับสนุนของจังหวัดนครศรีธรรมราช. 2549.

สุนทรภรณ์ จันทภาโส. **กรณีพื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำปากพองและพื้นที่นาบริเวณตำบล บ้านเพิง ปากแพรก ท่าพญา**. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัย ตัวชี้วัด ทางสังคมกับการศึกษาสภาวะภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย (สกว.). 2550.

สุธิงค์ พงษ์ไพบูลย์. **โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา**. สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย.2544. (II)

Buechler, S. M. 1995. **New social movement theories**. The Sociology Quarterly. 36 (3), 441 - 464.

Haynes Jefe. **Democracy and Civil Society in The Third World : Politics & New Political Movements**. Polity Press. 1997